

SZABÓ MIKLÓS

JOGI
ALAPFOGALMAK

Második, bővített és javított kiadás

MISKOLC
2003

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
STATIKA	
1. A JOGSZABÁLY	11
<i>Jogi norma</i>	11
<i>Jogszabály</i>	16
<i>A jogszabályok tipológiája</i>	21
<i>A jogszabályok rendszerezése</i>	25
<i>A jogszabályok érvényessége és hatálya</i>	28
2. A JOGRENDSZER	33
<i>A jog rendszerszerűsége</i>	33
<i>A jogági tagozódás</i>	37
<i>A jogszabályi hierarchia</i>	44
<i>A jogrendszer egysége és a joghézag problémája</i>	49
3. A JOGCSALÁD	55
<i>A jogrendszerek sokfélesége és összehasonlítása</i>	55
<i>A római-germán jogcsalád</i>	59
<i>A »common law« jogcsalád</i>	66
<i>Egyéb jogrendszerek</i>	71
DINAMIKA	
4. A JOGKÉPZŐDÉS	79
<i>A jogforrás</i>	80
<i>A jogalkotás</i>	84
<i>A bírói jog</i>	95
<i>A szokásjog</i>	100
5. A JOGÉRVÉNYESÜLÉS	103
<i>A jogkövetés</i>	103
<i>A jogalkalmazás</i>	107
<i>A jogi eljárás</i>	111
<i>A jogértelmezés</i>	120
<i>Laikusok részvétele a bírászkodásban</i>	121

6. A JOGVISZONYY	127
<i>A jogviszonyok szerkezete és fajtái</i>	127
<i>A jogviszony' elemei</i>	131
<i>A jogi tények</i>	137
<i>A jogi felelősség</i>	139

STRUKTÚRA

7. A MODERN ÁLLAM ALAKVÁLTOZÁSAI	149
<i>Az abszolutista állam</i>	149
<i>A polgari állam</i>	155
<i>A beavatkozó állam</i>	162
8. AZ ÁLLAMSZERVEZET	171
<i>Hatalommegosztás</i>	171
<i>Törvényhozás</i>	174
<i>Végrehajtás</i>	177
<i>Bírászkodás</i>	181
<i>A szervezet</i>	187
9. ÁLLAMTÍPOLÓGIA	193
<i>Államtípus és államforma</i>	194
<i>Alkormányforma és kormányforma</i>	199
<i>A politikai rendszer szerinti tipológia</i>	207
10. EURÓPA	213
<i>Európa születése</i>	213
<i>Európa régiói</i>	218
<i>Európa újjászületése</i>	225
FOGALOMTÁR	233

Ennek a jegyzeti Karán folyó kívül az akkredkolai szintű igabővülő körébe, megalapozásakményével, ezedatot laja elékent egész bejegyzet azonbanést is szolgáljamények a célgényéhez igajobbhat ellatott.

Köztünk íahogy a jogi rfelelül, s a legrek, jogesalidooglalhoztk. Ittegyezer s mincdig a jog valaregészeben. Mnyesülésénekzó funkciója íharmadik részamely a jog eAhogy a jogrórangú tagja a uralkodó moddéstörténetét, íféle állami ber

Időközbenletve az Európatt szükségess

Miskolc, 2003

I. A JOGSZABÁLY

A jog felépülését legcélszerűbb annak elemei egységeitől kezdve megvizsgálni. Első megközelítésben ennek az alapelvnek a megnevezésére a *jogszabály* kifejezés szolgál, közelebbről megvizsgálva azonban úgy találjuk, hogy ennél bonyolultabb a helyzet, s ezért több szakkifejezés bevezetésére is szükség van. Ezek közül az első a norma, pontosabban a jogi norma.¹

JOGI NORMA

A normák léte egyidős az emberi társadalommal, minden kultúra szükségszerű velejárója. A helyes, a követendő magatartásformát írják elő, annak érdekében, hogy befolyásolják és irányítsák az emberi cselekedeteket, az emberek közötti viszonyokat. Az idők során a *társadalmi normák* több típusa alakult ki: a szokás, az erkölcs, az illem, a vallási normák stb. A ma általánosan használt 'norma' szavunk latin eredetű:²

**norma, ac, f. zsinórmérték; szabály
normālis, e † 1. mérőleges, derékszögű;
2. szabályszerű, természetszerű; természetes**

Jól rekonstruálható a szó eredeti jelentése, amely egészen konkrétan — ma úgy mondanánk — a „derékszögű vonalzó”, azaz egy olyan mércé, amelyet pl. az épülő fal mellé illesztve az építőmester meg tudta állapítani, hogy az „normális”, tehát derékszögű-e. A szó „mérce”, „mérték” jelentése máig megmaradt, azonban absztrahálódott. Olyan mércére utal, amelyet pl. emberi magatartások mellé „illesztünk”, hogy segítségével megállapítsuk, azok „normálisak”-e, tehát megfelelnek-e a normában kifejezésre jutó sztenderdnek. Ha nem, akkor a magatartás ugyanúgy „rossz”, mint ahogy rossz, ha a szoba falai nem derékszöveget zárnak be.

Mi a normáról a *magatartási norma* értelmében beszélünk. Ezen olyan mércét értünk, amely mintát állít a konkrét magatartások elé, s egyrészt megkívánja a mintához való igazodást, másrészt alapot kínál a megvalósult magatartás értékeléséhez. Minthogy az emberi magatartások és azok értékelése az emberi tár-

¹ Ennek a fejezetnek az alapja: Szabadfalvi J.: 'A jogszabály.' In: Szabó M. (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba.* (Harmadik, átdolgozott kiadás) Miskolc: Bíbor Kiadó, 2001, 57-74. o.

² Györkősy A. (szerk.): *Latin-magyar szótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.

sadalmi belüli valosul meg, a magatartási normákat átfogóan *társadalmi norma-ként* is megnevezhetjük. Ezeknek a normáknak vannak bizonyos közös jegyei:

(a) A normák létmódja az *érettség*. Ez azt jelenti, hogy az olyan *dekrétpih* (leíró) állításokkal szemben, amelyek a világ állapotát írják le — pl.: „Szép időnk van”; „Káin megölte Ábel”; „A Btk büntetni rendeli a lopást” —, s amelyek feltehetők az igaz/hamis (alethikus) logikai értéket,³ a normák *praxiápih* (előíró) mondatok: nem azt mondják meg, hogy mi van, hanem azt, hogy minnek *kell lennie*. Egy olyan állítás, hogy „Senki sem lop”, egyszerűen *nem igaz*; egy olyan norma viszont, hogy „Senkinek sem szabad lopnia” *érettség* akkor is, ha van, aki lop. Az érvényesség annyit jelent, hogy egy norma *létezik* mint a magatartások mércéje.

(b) A norma általánosan fogalmazza meg az elvárható magatartást, azaz *általános*. Azt jelenti, hogy a normában előírt magatartást mindannyiszor tanúsítani kell, ahányszor annak feltételei előállnak. A normák nem egyetlen szituációra, hanem a szituációk egy osztályára tartalmazznak rendelkezést, amely érvényes az osztály minden elemére. Lopni mindannyiszor tilos, ahányszor alkalom adódik a lopásra. Ez az általánosság azonban nem szükségszerű jegy a normáknak. Hiszen egy konkrét magatartás ele is állítható egy mércé: „Most nem szabad elmened”. Ezen az alapon tehetünk különbséget a *generális* és az *individuális* normák között. A normatívítás követkelménye azonban azt kívánja meg, hogy az individuális normák *legyenek interszubsztitálék* generális normákra.

(c) A norma előírása meghatározott feltételek meglete esetén lép életbe; azaz a norma *hipotetikus szerkezetű*. „Ha valaki rászorul, *akékor* segíteni kell neki”, „Ha tűz van, *akékor* hívni kell a tűzoltókat”, „Ha idősebbel találkozol, *akékor* előre kell köszönni neki” stb. A feltételek megfogalmazása ismét az általánosság különböző fokán lehetséges: vonatkozhat *bármely szituációra* („Mindig igazat kell mondanom”), vagy valamely *specifikus szituációra* („Ha megkérdézi, hogy honnan van ez a pénz, mondd meg neki az igazat”). Feltétel azonban mindig van: olyan helyzet előállása, amelyben lehetséges a norma szerint, de azzal ellentétesen is cselekedni. Ez azt is jelenti, hogy a norma mindig a jövőre irányulóan határozza meg a követendő magatartási szabályt: *ha* (majd) a feltételek előállnak, *akékor* (újra és újra) a norma előírása lesz érvényes.

(d) A norma érvényesülését gyakran a kikényszeríthetőség biztosítja, azaz a norma-hoz jellegetesen *szankció* kapcsolódik. A szankció azonban csak elsősegít a norma *érettségétét*, de nem feltétele a norma *érettségének*. Ez legnyilvánvalóbban az olyan esetek példázak, amikor úgy szembeesülünk egy norma előírásával, hogy nem kell szankcióval számolnunk: pl. a lebukás veszélye nélkül lophatunk el valamit. Természetes, hogy lopni ekkor is tilos, a norma ekkor is érvényes. Annak ellenére tehát, hogy a normák — az emberi természet ismeretében — a szankciók rámozgatására szorulnak, azok nélkül is normák maradnak.

(e) A normák nem egymástól függetlenül, hanem különböző *normarendszerek* tagjaként szabályozzák a magatartásokat. Ez azt jelenti, hogy az egyes normák más normákkal együtt összefüggő rendszert képeznek, amely rendszeren belül meghatározott helyet foglalnak el; az egyes rendszerek azonban elkülönülnek egymástól. Közismerten ilyen elkülönülő rendszereket ismerjük az erkölcs, a jog, a vallás, az életmód, a rendszeret; a római jog születését pl. arra a pillanatra szokás tenni, amikor szétvált a *ius* (jog), a *fas* (szokás) és a *mos* (erkölcs) szabályinak rendszere. Így a lopást vagy az ölest pl. egyszerre tilja a jog, az erkölcs, a vallás, de e normák — azonos tartalmuk ellenére — más és más normarendszerekhez tartoznak, s ezért eltérő mechanizmus érvényesül, ha a tilalmat mint jogi normát, mint erkölcsi normát vagy mint vallási normát tekintjük.

A jognak mint a jogi normák rendszerének „kötvetet” szerepet tulajdonítunk a normarendszerek között:

(a) A jog az egyetlen normarendszer, amelyet *államiilag* biztosított kikényszeríthetőség támogat. Azt is mondhatjuk, hogy az állam mint hivatalos közösség felállítja e közösség *hivatalos* normáit, s maga gondoskodik azok érvényre jutásáról. Ezért figyelhetjük meg — némi hátréttel a bizonytalanság ellenére —, hogy az állam és a jog szokásosan „együtt jár”. A jog az államiilag szervezett emberi közösségek hivatalos normáinak rendszere. Ettől a jog normáit még tá-mogathatják más normarendszerek (pl. a törvénykezrelő magatartást megkíván-hatja az erkölcs vagy a vallás is), s az állam is támogathat más normákat (pl. a politikát, az erkölcs, a vallás normáit), de az alapvető összefüggés az, hogy az állam a jog normáira támaszkodik, s a jog normáit az állam juttatja érvényre.

(b) A jog a *legintézményesültebb* normarendszer. Ez két dolgot jelent. Egyrészt azt, hogy a jogi normák *jogintézmények* körül kristályosodnak ki. Így beszélhetünk pl. a tulajdon, a szerződés, a házasság, a vérendelet stb. évszázadokon, évezre-deken keresztül létező intézményéről, annak ellenére, hogy a tartalmukat konkrétan meghatározó normák időben változnak. Az intézményesültség másrészt azt jelenti, hogy a jogi normák alkotása és alkalmazása is intézmények közbe-jöttével, intézményesen meghatározott rendben és eljárásban történik: törvényhozásról, bíraskodásról, jogértelmezésről stb. beszélhetünk arról függetlenül, hogy az ezt végző szervek és eljárások milyen konkrét szabályokat követnek. Ennek következménye az is, hogy a jogi normák együttese *belül rendszertiségt* mutat a normák kölcsönösen feltételezik és meghatározzák egymást.

(c) A többi normarendszerhez képest a jog szembeesülő sajátossága, hogy a jogi normák alkotása és alkalmazása egyaránt *formalizált eljárás* keretében történik, amelyhez *röggyárt formarendszer* kapcsolódik. Minthogy a jog a társadalmi együttélés legalapvetőbb szabályait tartalmazza, amelyekkel a legfontosabb viszonyainkon belül megtehető gyakorlatiakkal kell szembeesülünk, garanciális jel-lentőség van annak, hogy ilyen normákat ki és hogyan alkothat meg, illetve alkalmazhat. Az összes többi norma keletkezésének és alkalmazásának módjától eltérően a jog maga szabályozza azt is, hogy mié-ként keletkezhetnek, módosul-hatnak, szűnhetnek meg, s alkalmazhatók a szabályait.

³ A fontosabb logikai rendszerek és fogalmak áttekintéséhez lásd: Szabó M.: *Trinitum. Grammatika logika, ritmika joghalgatók számára*. Miskolc: Bibor Kiadó, 2001.

(d) A jogi normák intézményesültsége, formalizáltsága és rendszerszerűsége azt igényli, hogy úgy megalkotásuk, mint alkalmazásuk egy professzionális, a joggal élethivatászerűen foglalkozó csoport, a *jogászság* gondjaira legyen bízva. E csoport szüntelépése sajátos gondolkodási mód kialakításához vezet, melyet *jogász racionálisnak* nevezhetünk. Ez a jogi jelenséget és következményeit specifiális kezelést biztosítja, de egy sajátos világlátást is eredményez. A jogász racionális alapját a mindennapi gondolkodás racionalitása képezi, ugyanakkor azonban mindent egy sajátos „jogász szemüvegben” keresztül néz, hogy a dolgokat a „jogszerű/jogszerűden” értékelni tudjon. Ez a köznapit gondolkodástól idegen annyiban, amennyiben egydimenziós: érvonalkoztat az értékelési politikai, hasznossági, célszerűségi stb. megfontolásoktól.

A normák, s így a jogi normák tekintetében is különbséget kell tennünk a *norma* és a *normaszöveg* között. A norma az, ami a magatartás mértékét jeleníti, azonban a norma maga nem bír empirikus létrel, nem része a fizikai világnak. Ahhoz tehát, hogy megragadhatóvá, érzékelhetővé váljon, fizikai hordozóra van szüksége, s ez a normaszöveg. Így „fektetn-téhtcnc” leírt norma már érzékelhető: elolvasható — azonban a szöveg *nem a tény* a normával. Az emberöltés büntetőnek törvényi tényállásait — „Aki mást megöl...” — pl. könnyedén átalkothatjuk a „Ha valaki más életét kolyha...” normaszöveggé, anélkül, hogy a norma maga megváltozna. A norma tehát egy gondolati konstrukció, egy tudati képződmény, amely — jól-rosszul — különböző normaszövegek segítségével fejezhető ki. A norma azonban csak normaszöveg segítségével tehető közérthetővé, érzékelhetővé — a jogi munka egyik jelentős területe tehát a jogi normák *rekonstrukciója* a normaszövegek alapján.

Mindévezek márt különbséget kell tennünk a normák *logikai* (logikai értelemben szükségsszerű) és *grammatikai* (grammatikai értelemben lehetséges) *szervezete* között. A normák három szükségsszerű *logikai elemet* tartalmaznak: egy leíró elemet, egy előíró elemet és a címzett megjelölését.

(a) A *leíró elem* egy magatartás, viszony, szituáció stb. leírása, egy valóságról szóló olyan állítás, amely lehet igaz vagy hamis. „Nyitra van az ablak”, „Hazadik”, „Elvette más biciklijét”, „A parkban labdázik” — a lehetséges állítások végtelen sora képezhető el. A logikában ezeket az állításokat *p, q, r* paraméterekkel jelöljük.

(b) Az *előíró elem* a leírt magatartás, viszony, szituáció stb. normatív minősítését végzi el. Normalogikai értelemben háromféle minősítés lehetséges: tilos, kötelező, megengedett — ezeket a megfelelő angol kifejezés kezdőbetűivel rendre *F, O, P* betűjelekkel jelöljük. Ha tehát *p* azt az állítást jelöli, hogy valaki a parkban labdázik, akkor *Fp* azt, hogy tilos, *Op* azt, hogy kötelező, *Pp* pedig azt, hogy megengedett, hogy valaki a parkban labdázzon. Az előírás már semmit nem mond a valóságról, attól, hogy „A parkban labdázni tilos”, még lehet, hogy alakai mégis ott labdázik — az előírás *fenyvesítésén* ez nem változtat. Bár nyilvánvalóan állítás ellátható normatív minősítéssel, ténylegesen csak egy kis részük elheto fel a különféle normákban.

(c) A *címzett* az a személy, vagy a személyek azon köre (osztálya), aki(k)re a norma érvényes előírást tartalmaz, aki(k)nek tehát kötelező, tilos, megengedett a leírt magatartást tanúsítani, helyzetet előidézn, viszony létrehozni stb. A címzettek köre határozza meg a norma *általánosságának* fokát. Az általánosságának három szintjét különböztethetjük meg. Beszélhetünk *individuális* (egyedi) normáról, ha normatív elvárásunkat egyetlen címzethez intézzük: „Nem mehetsz le járszani”, „Az alperces köteles kiadni a bírtokában lévő okiratot”, „A sértett kérést intézhet a vádlotthoz” stb. A norma lehet *specifikus* (különös), ha az egyének egy meghatározott köréhez (osztályához) szól: „A bírók nem vállalhatnak másodállást”, „A 18. életévüket betöltött férfiak kötelesek sorozáson megjelenni”, „A társasház tagjai szabadon használhatják a közös helyiségeket” stb. A legegyszerűbb azonban az, hogy a norma *generális* (általános), azaz mindenkire szól. Ezt nyilvánvalóan „ha valaki”, „aki”, „senki” és hasonló kifejezések hordozzák: „Senki sem jöhet be”, „Mindenkinek köteles úszóleletben tartani más személyiségi jogait”, „Aki szerződést akar kötni, az szabadon megréthei” stb.

Ettől eltérő kérdés az, hogy „kinek szól” a norma, kinek „szánják” azt. Kézenfekvő a válasz, hogy természetesen azoknak, akiknek a magatartását befolyásolni szeretné — tehát az embereknek. Különösen a büntetőjogi normák szövege azonban nincsenek másról tanúskodna. Pl.: „Aki mást megöl, büntetett követ el, és öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő” — tehát nem „Omi tilos”, vagy egyszerűen „Ne öl!”? Büntetnie pedig a bíróságnak kell és lehet, tehát nincsen a címzett a bíróság lenne, a jogi norma a bíróság „büntető magatartását” szabályozná. Valóban: a jogi norma azon jelzett sajátosságából, hogy intézményesült módon és formalizált eljárásban kerül sor alkalmazására, az következik, hogy elsődlegesen azokhoz kell szólnia, akik működtenk és alkalmazzzák: a jogászokhoz, végző fokoz a bírókhoz. Az emberekhez csak ártételesan szól a norma, mintegy figyelmeztetve őket arra, hogy milyen hivataltos reakcióval kell számolnunk normaszegés esetén.

A normaszövegek *grammatikai szervezete* nem feltétlenül, sőt általában nem felel meg a normák logikai szerkezetének. A normák a természetes nyelven veszik fel szöveges formájukat — nem „képletekben” vagy logikai sémákban — magukon viselik tehát a nyelvi kifejezések teljes gazdagságát, de ezzel együtt azok pontatlanságát és bizonytalanságát is. Ezért, a szöveg *értelmezése* segítségével, a normák logikai struktúráját mindig ki kell bontani a normaszövegekből. Ez két feladatot állít elénk.

(a) Egyszerű rekonstrukálni kell, hogy milyen normatív minősítés szerepel a normákban. Ebben az segít, hogy a normák nyelvi kifejezési formája általában egy „deontikus mondat”, nevezetesen amelyben a „kell”, „lehet”, „nem szabad”, „köteles” stb. deontikus igék szerepelnek (pl.: „A tartási szerződést írásban *kell* megkötni”). Ilyenkor a feladat csak a „kötelező”, „tilos”, „megengedett” minősítéssel való azonosítás. Lehetséges azonban, hogy deontikus ige nélkül egyszerű kijelentő mondat fejezi ki a normát — pl. „A teljesítés helye a kötelezett lakóhelye” —, s ekkor a minősítést fel kell tárunk.

(b) A másik nehézséget az okozza, hogy egy-egy normaszöveg nem teljes, abban opimális esetben nem jelenik meg a rendezendő életviszony (szituáció) minden egyes konkrét mozzanata, hanem csupán azok, amelyeket a jogalkotó az adott helyen fontosnak ítélt. Az adott szövegrészlethez azonban hozzá kell értenünk, aduunk továbbí szövegrészeket, hogy ezek együttese adja ki a norma teljes tartalmát. Az emberölés idézett (áttételes) tilalma — „Aki mászt megöli...” — pl. ki kell egészítenünk a büntethetőségnek a Btk-ban meghatározott általános feltételeivel, amelyek megkövetésket tesznek pl. az elmeállapot, az életkor, az elszülés, a kegyelem, a jogos védelem, a végszükség, a kényszer stb. szempontjából.

JOGSZABÁLY

A *jogszabály* terminus a magyar jogirodalomban a leggyakrabban, bár kettős jelentéssel használt fogalom. Egyaránt jelenti a jog valamely szabályát, azaz a jognyelv részévé tett jogi normát, valamint ezen szabályok egységként kezelt fogalmát. Így a „jogszabály” terminus szolgálja egyedi normák megjelölésére (pl. 187. §) és a jogi normák bizonyos együttesére is (pl. Büntető Törvénykönyv). Ennek elkerülésére használatos a *jogszabályhely* kifejezés a jog egyes szabályainak jelölésére.

A „szabály” szó a „mérték” értelmében a fenti ismertetett „norma” szóhoz áll közel:

régula, ac, f. (rego) 1. egyenes léc, vonalzó; 2. transz. zsinormterek, (tend-)szabály

A szó gazdag és beszédes jelentésövezettel rendelkezik, amely a szabály hatalmi ontenuását idézi fel, azt, hogy a szabályt elrendelik, megparancsolják azok, kiknek van erre autoritása (eredetileg a rex, a király):

régula 1. királyként uralkodik; 2. transz. uralkodik, parancsol, (el-)hatalmasodik; 3. (Hietelen) elharapódzik, elterjed, elhatalmasodik; 4. pass. (királyi) uralom alatt áll, urai; terra regnata Lycurgo (dad.) Likurgosz uralma alatt álló föld

régnum, i, n. 1. királyi uralom, királyság, királyi ház; transz. ország, királyság, birodalom, trón; 2. uralom, kormányzás; ~ agít, exercet uralkodik; 3. egyeduralom, zsarokti uralom, kényuralom; 4. transz. bírók, terület

regis 3. rxi, rctus 1. irányít, igazgat, vezet; 2. meghataloz, kijelöl; szabályoz; 3. kormányoz, intéz, uralkodik vmiin (acc.); vezet

Ha ehhez még hozzávesszük a *rego* igéből származtatott *dirigo* igét, akkor rendelkezésünkre áll a „jog” megnevezésére szolgáló szavak gyöke a mai nyugati nyelvekben:

dirigó 3. rxi, rctus (rego) 1. egyenes irányban v vonalban felállít, kiegyenesít, egyenesre igazít; 2. irányít, célhoz, ló; intr. irányt vesz (in); cursum v iter ~ útját vesz; rxi, megv. vhová; haslam ~ lándzsáját nekiszegzi; vulnere ~ sebeket oszt; 3. transz. a. odatordít, odairányoz; b. elrendez, ellgazít

Innen erednek a „helyes” (*rectum*) és „vezet”, „irányít”, „elrendez” (*dirigo*) jelentéseket őrző kifejezések a mai nyelvekben: *Recht* (német), *right* (angol), *diritto* (olasz), *derecho* (spanyol), *droit* (francia) stb.

A jogi norma és a jogszabály a *tartalom és forma* viszonyában képzeltető el: a szövegesen artikulált és összerendezett szabályok tartalmazzzák a normákat. Az egyes normákat szövegesen kifejező szabályok („regulák”) foglalatként értett jogszabályi eredetű elnevezése a *Wörter*; hatónál a *lex*:

lex, legis, f. 1. rendeltetés, végzet; ~ vilac az élet rendje; 2. feltétel, kötés; szerződés; ea v hac lege azaz v evvel a feltétellel; legis pccis béke-feltételek; 3. törvény, törvényjavaslat; aqua lege egyenlő törvény szerinti; lege v legibus törvényszerűen; legis annales körmegállapító törvények; legem antiquat törvényt elvet; legem promulgat közszemlére kiüggeszti a (javasolt) törvényt; legem rogat v fert törvényjavaslatot előterjeszt; legem scribit törvényt szerkeszt; [figo/]; 4. szabály, rend

Eppen az egyes normák elrendezése — és feltehetősege — végett a jogszabályokat a rendelkezésük által indokolt mélységben *tagolyák*. A jogszabályok szerkesztési egységei a paragrafusok vagy szakaszok: §. A szakaszokon belül jelöljük a bekezdéseket — (1), (2) stb. —; illetve a pontokat — a), b) stb. —; a jelölésen felsorolások egyes elemeit pedig fordulatoknak — I., II. stb. fordulat — nevezünk. Így pl. a Btk 221. § (1) bek. b) pontjának III. fordulata alapján büntetendő az, aki ügy követ el államtitokéértést, hogy a bírorkába jutott államtitok jogosuladánul hozzáférhetelenné teszi illetékes személy részére. Nagyobb rendelkezésű jogszabályok esetében a szakaszokat címekbe, a címeket fejezetekbe, a fejezeteket részekbe osztják be. Az idézett rendelkezés pl. a Büntető Törvénykönyv Különös részében található XV. Fejezet (Az államgazdags, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni büncselekmények) III. Címében (Az államtitok és a szolgálattitok megsértése) található meg. Vagy pillanatsunk béle a Polgári Törvénykönyvbe:

Második rész
A személyek

1. Cím

Az ember mint jogalany

I. Fejezet

A jogképesség

8. §. (1) A Magyar Népköztársaságban minden ember jogképes: jogai és kötelezései tekintetében.
(2) A jogképesség az életkorra, nemre, fajra, nemzetiségére vagy fellebbezés tartozására tekintet nélkül egyenlő.
(3) A jogképességet korlátozó szerződés vagy egyoldalú nyilatkozat semmivé.

Végezetül a fogalmi építkezés lezárását a *jog* — *ius* — jelentetere a rómaiak számára is, amelyet némileg leegyszerűsítve a törvények összességéként foghatunk fel.

ius⁸, iuris, n. 1. jog(szabály), törvény, jogrend; ~ *bonumque* jog és igazságosság; ~ *applicatio*is kliensi viszonyból eredő jog; ~ *civile* civiljog, nemzeti jog, polgári jog; ~ *criminalis* büntetőjog; ~ *gentium* népek joga, nemzetközi jog; ~ *gladii* (Hung.) földesúri pallosjog; ~ *hominum* emberi jog, természetjog; ~ *naturalis* természeti jog; ~ *publicum* közjog; *contra* ~ *fasque* isteni és emberi törvény ellenére; ~ *est* bevett szokás, hogy (*inf.*, *acc. c. inf.*); 2. törvényesség, bírói határozat, döntés, ítélet; igazság; *iura dei* igazságot szolgálókat, Istenkezik; ~ *suum persequitur* keresi a maga igazát; *summo iure agit cum aliquo* a legszigorúbb törvényességgel jár el vkivel szemben; (*pron.*) *summum* ~ *summa iustitia* (Cicero) a legszigorúbb törvényesség a legnagyobb igazságtalanság; 3. jogigény, jogosultság, kiváltság, jog v hatalom vmire; *quo iure* jogegyenlőségben; *iure* joggal, jogosan; ~ *est* szabad (*inf.*, *acc. c. inf.*, *ut*); *optimo iure* teljes joggal; *sui iuris est* a maga ura, önálló, független; 4. *transl.* törvény-szék, bíróság; *in* ~ *rapit* törvény-szék elé visz; *in* ~ *vocat* törvénybe idéz

A jog jelentésövezeit a jogosság, helyesség, igazságosság képezi, amit a rómaiak a *iustitia* fogalmával és *Iustitia* istennő szimbolikus alakjával fejeztek ki:

Iustitia, ae, f. (iustus) 1. igazság(os eljárá)s), igazságosság, méltányosság; jószág, szelídtség; 2. *communis* ~ köz-igazság

Ahogy a jogi normáknak mint gondolat konstrukcióknak van egy nekik megfelelő — logikai — szerkezetük, úgy a normákat kifejező (egyes) jogi szabályoknak mint szöveges konstrukcióknak is vannak szerkezeti elemei. A jogszabályok szerkezete a klasszikus felfogás szerint (azaz csak a regulatív — magartási normákat előíró — szabályokra vonatkoztatva) hármas tagozódást mutat:

- (a) *hipotézis*,
(b) *dirigenda*,
(c) *sanctio*.

A kifejezés előtt érdemes a büntetőjogi és a polgári jogból vett egy-egy példával szemléltetni ezt a szerkezetet — ami nem is olyan könnyű, hiszen a tényleges szabályok között a legtrikákbban találkozzunk a „tankönyvi példa” explicit formájára hozott megfogalmazással. A Btk 172. § (1) a következőképpen határozza meg a segítségnyújtás elmulasztását: „Aki nem nyújt tőle elvárható segítséget sérült vagy olyan személynek, akinek az élete vagy testi épsége közvetlen veszélyben van, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel ... büntetendő.” Ely kis „átgazdálással” válk láthatóvá a szerkezet:

- (a) *Há olyan helyzet áll elő, hogy* [egy személy segítségül vagy az élete vagy testi épsége közvetlen veszélyben van],
(b) *akkor mindenké köteles* [a tőle elvárható segítséget nyújtani],
(c) *mert különben* [vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel ... büntetendő].

Még nagyobb átalakítást igényel a Ptk 365. § (3) bekezdése, mely szerint „Ingatlan adásvételének érvényességéhez a szerződés írásba foglalása szükséges”:

- (a) *Há az a helyzet, hogy* [valaki ingatlan adásvételére készül],
(b) *akkor köteles* [a szerződést írásba foglalni],
(c) *mert különben* [az nem lesz érvényes].

Egy teljes szerkezeti jogszabály része tehát (a) annak meghatározása, hogy milyen szituációt kíván szabályozni, (b) arra a helyzetre milyen előírást tartalmaz, s (c) milyen következményei vannak az előírásai megsértésnek. Ezek után tekinthetjük át a jogszabályok klasszikus szerkezeti elemeit:

(a) A jogi norma első funkcionális eleme határozza meg azt, hogy milyen szituációt szabályoz a jog, mi az a *hipotézis* (*felhív*), amelynek megléte esetén a norma „élethe kel”. Ez igaz szociológiai értelemben is, hiszen valóságos társadalmi feltételek kell fennállnia, de igaz dogmatikailag is, hiszen a jogból önmagából kell kiderülni, hogy pontosan milyen esetre vonatkozik. Pozitív (írott, tételes) jogi megközelítés szerint a jogszabály hipotézise írja le azt a társadalmi szituációt, amelyben valamilyen magartást kötelező vagy tilos vagy megengedett tanúsítani. A jogalkotó szempontjából nézve a hipotézis jogilag releváns (a

jogi racionalitás számára lényeges) tényeken keresztül megragadott tipikus életviszony, amelynek jogi szabályozásához társadalmi érdek fűződik. Lehet, sőt sok esetben szükséges, hogy a hipotézis nem jelenik meg szövegesen minden jogi szabályban. A jogrendszer egészéért is összefüggő rendszer, s annak kisebb egységei is azok. Elég, ha ezek elemei közötti logikai kapcsolatokból ki-szűrhető minden egyes tétel hipotézise. Ha például jogszabály születik a fuvarozási tevékenységről, akkor ennek minden egyes rendelkezése elé odátérendő — ha ezt nem is tartalmazza —, hogy „fuvarozási tevékenység esetén” stb.

(b) A hipotézisben körülírt társadalmi viszonyok megvalósulása esetére a jogalkotó meghatározott magatartást ír le, amelyet a már ismert módon normatív működtetéssel lát el. A jogi norma második funkcionális eleme tehát az a *dirigipozíció (rendelkezés)*, amely az elvárt magatartást magatartási szabályként írja le. Ez a szabály képezi az alapját a ténylegesen megvalósult magatartás későbbi *jogi minősítésének* is. A diszpozícióban fogalmazódik meg az általában kívánatosnak tartott magatartási modell, amelyet a jogalkotó a társadalmi reprodukció érdekében tart követendőnek. Ez vonatkozhat egyéni magatartásra, valamely magatartás követelményeire, emberek csoportos tevékenységére, szervek (szervezetek) kialakítására, a társadalom tagjait érintő döntések megfogalmazására stb.

(c) Bár egy norma szankció nélkül is érvényes, a jogi normáknak mint külső (nem a bensőnkől fakadó) szabályoknak az érvényre jutásához szükségük van a kikényszerítés lehetőségére és az ezzel való fenyegetésre. Ezt biztosítja a jogszabály harmadik funkcionális eleme: a *szankció*. Rögön figyelmeztetnünk kell azonban arra, hogy a harmadik szerkezetű elem ilyen megnevezése pontatlan. A szankció ugyanis valamilyen hátrány, büntetés, amelynek kildatásba helyezése alkalmas az egyéni akarat befolyásolására — ahogyan azt legújszerűbben a büntetőjog szabályaiban láthatjuk. Van azonban számos szabály — jellegetesen a polgári jogban —, amely *nem* tartalmaz ilyen „büntetést”. Nem csak a megengedő szabályokra kell gondolni, ahol a szankció hiánya nyilvánvaló,⁴ hanem a kötelezőkre is. Az ingatlan adásvételi szerződés irába foglalására kötelező, már idézett szabályhoz pl. nem járul szankció, nem büntetnek meg, ha nem teszünk eleget az előírásnak. A jog itt más megoldással él: a normaszegő szerződést érvénytelennek, jogilag „nemlétezőnek” tekinti, míg az előírásnak megfelelő szerződést azzal „juttatmazza”, hogy érvényesnek tekinti, s a jog teljes állapotát a szerződés védelmére bocsátja.

Helyesebb ezért, ha a jogszabályok harmadik szerkezetű elemét a *jogképzőbermény kifejezéssel* nevezzük meg, amely lehet *negatív* jogkövetkezmény — ennek neve a *joghátrány*, s ez felel meg a szankciónak —, de lehet *pozitív* jogkövetkezmény is — amelynek neve a *joghatár*. Míg a joghátrány visszatartani kíván bizonyos nemkívánatos magatartásoktól, addig a joghatár ösztönözi próbál bizonyos

nyos kívánatos, a jog által preferált magatartási formákra — de mindkét esetben azért, hogy az emberek a jogi normákhoz igazítsák cselekedeteiket.

A kényszerítés mechanizmusa azonban nemcsak az egyes normákhoz van rendelve, hanem a jogrendszer egésze számára is biztosítja az érvényesülést. A jogrend *kényszerrel*, ami kényszer-jelleget biztosít a részét képező egyes normáknak is, művel „felszólító erővel” rendelkeznek akkor is, ha nem kapcsolódik hozzájuk közvetlen szankció. A kényszer továbbá nem csupán a címzettekkel — akikhez közvetlenül szól — fenyeget, hanem a jogalkalmazót is kötelezi a jogszabályok betartására. A jogszabályoknak érvényre kell jutniuk akkor is, ha önként nem követték megpedig úgy, ahogy azt a jogalkotó meghatározta. A jogalkalmazókra ható kényszer is jogi előírásokban jelenik meg, és büntető, polgári (hátréti), munkajogi, fegyelmi szankciókban ölt testet.

A klasszikus értelemben vett szankció esetében a kényszer túlmutat a szankcióban megjelölt joghátrányon. A szankció a jogszabály mögött álló, szükség esetén „megmozduló” valóságos kényszer is lehet, mely mint az eljárási alá kényszerítés, illetve mint végrehajtás jelenik meg. Moór Gyula szavával élve: „minden jogszabály egy *self made man*», aki a létért való harcban maga küzdte ki magának elfoglalt pozícióját. A jogszabálynak az életben, a gyakorlatban kell jogszabálynak bizonyulnia. Vannak hatvaszületett jogszabályok... Ebben a létért való küzdelemben erős kézzel áll a gyenge normának segítségére az a hatalom, amelyről származik. Nem okvetlenül szükséges, hogy minden esetben karhatalmat alkalmazzon, de szükséges az — ha az illető norma jogszabályként akar érvényesülni —, hogy szükség esetén karhatalmat is alkalmazni tudjon... A zandár, a hóhér és a végrehajító hozzátartoznak a jog fogalmához. Jus tuta is tennő jobbján ott a kard!”⁵

A JOGSZABÁLYOK TIPOLOGIÁJA

Bár a jogszabályokról, és a tartalmukat kitevő jogi normákról az eddigiekben úgy beszélünk, mint olyan magatartási szabályokról, amelyek meghatározott szerkezetet vesznek fel, a jogszabályok világa távolról sem ilyen homogén. Ez teszi lehetségessé és szükségessé a típusálásukat. Az osztályozást három szempontból végezhetjük el:

- (1) a jogszabályok szerkezetét,
- (2) az egyes szerkezetű elemét, és
- (3) a jogszabályok tartalmi szempontjából.

(1) A jogszabályok szerkezetét szerinti típusok:

(a) *A teljes (klasszikus) szerkezetű szabály*, amely a jogi norma mindhárom szerkezetű elemét tartalmazza. Pl.: „A nyomozás elősegítése érdekében [hipotézis] a nyomozó hatóság bárkit a nyomozás helyszínén való tartózkodására köte-

⁴ Pl. Ptk. 319. § (1) bekezdés: „A felek a szerződést közös megegyezéssel megszüntethetik vagy felbontathatják.”

⁵ Moór Gyula: *Bemutató a jogfilozófiához*. Budapest, 1923. 185. o.

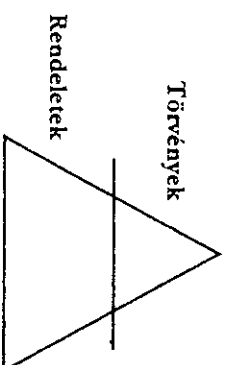
Mint már utaltunk rá, a XIX-XX. század hozta magával az állami beavatkozás igényét bizonyos életszférákban. A megoldásra váró társadalmi problémák vetettek fel egy-egy olyan sajátos *szabályozási igényt* (mint pl. a pénz), olyan *feladatot* (pl. a munkavégzést) vagy olyan *alanyt* (mondjuk a szövetkezeteket), amelyek szabályának elvileg helye lehetne valamelyik alapjogában, azonban társadalmi fontosságuknál fogva kiemelkednek onnan, bonyolultságuknál fogva pedig komplex szabályozást igényelnek. Ennek következtében a társadalomutányias eszközöként egyre nagyobb szerephez a másodlagos jogágak, s meg is bontják a modern jognak a liberális államban kialakult dogmatikai és logikai egységességét.

A másodlagos jogágak között a fenti példáinkból következik a pénzügyi jog, amely a közigazgatási jogból szakadt ki, s elsősorban az államháztartással összefüggő viszonyokat szabályozza, különös tekintettel az állami bevételek legfontosabb forrásait képező adó, illeték, vám és deviza szabályokra, valamint a pénzforgalomra és az állami tulajdon kezelésére vonatkozó joganyagra. A közigazgatási jog és a polgári jog határain jött létre a munkajog és a (jogágtól megszűnően lévő) szövetkezeti jog, de ide sorolható a földjog (amely agrárjoggá van átalakulóban) és a társadalombiztosítási jog is. A születően lévő másodlagos jogágakra hozható fel példaként a környezetvédelmi jog vagy a fogyasztóvédelmi jog. Ezeken a háttérületeken azonban a jogtudomány már elbizonytalanodott. Az önállóan „jogterület” és az önálló „jogág” közötti különbség telátvá válik, s gyakran olyasmun múlik, hogy melyikük válik külön oktatási és kutatási diszciplínává, melyikük kerül be egy tanszék nevébe, melyikük mennyire neves képviselő, monográfiát, folyóiratot, konferenciát tud maga mögé sorakoztatni. De ez nem baj: így halad a világ előbb.

A JOGSZABÁLYI HIERARCHIA

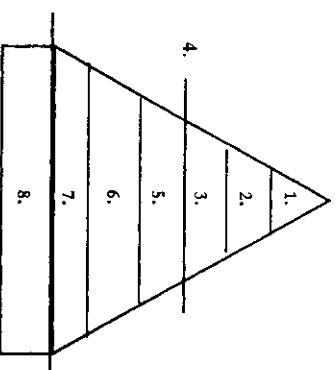
Előrebocsátottnak már, hogy a jogrendszer horizontális — jogági — tagozódását keresztibe metszi egy másik („függőleges”) irányú: *vertikális tagozódás*, s hogy ennek eredménye a jogszabályi hierarchia. Tudjuk azt is, hogy minden jogág normáit *jogszabályoké* rögzítik, öntük szöveges formába. Ezek a jogszabályok azonban nem „egyenrangúak” — magasabb és alacsonyabb hierarchikus szinteken helyezkednek el. Különbségeik két forrásból fakadnak. Egyrészt abból, hogy milyen alá-fölrendeltségi viszony áll fenn az őket megalkotó állami szervek között; másrészt pedig abból, hogy megalkotásuk mennyire feszes eljárási rendben történik. Minél alacsonyabb szintű szerv, minél egyszerűbb eljárásban alkot meg egy jogszabályt, annál alacsonyabb hierarchikus szintre fog az kerülni — és fordítva. A hierarchikus szint mit sem mond a szabály tartalmáról, azonban az alacsonyabb szintű jogszabályoknak mindig a magasabb szintűek által meghatározott keretek között kell maradnia, s ez tartalmi kötöttséget is jelent. Ha a tagolódásnak ezt a dimenzióját is ábrázolni kívánjuk grafikus módon,

akkor — mint minden hierarchia esetében — egy háromszöget vehetünk kiindulópontnak, amelyet első lépésben egy metszéssel ketté oszthatunk:

Első megközelítésben a törvények és rendelet közötti különbség két hatalmi ági: a *törvényhozó hatalom* és a *végrehajtó hatalom* elválasztására vezethető vissza (amelyek mellett a harmadik hatalmi ági: a *bírói hatalom* a másik kettő által megalkotott jogszabályok egyedi ügyekben való alkalmazására hivatott). A törvények a törvényhozó hatalom — melynek lététéményese Magyarországon az Országgyűlés — által alkotott jogszabályok, a rendeletek a végrehajtó hatalom lététéményesété. Második megközelítésben a rendeletek között elkülönülnek az önkormányzati rendeletek, amelyek nem a végrehajtó hatalomtól, hanem az autonóm helyi önkormányzatoktól származnak. A rendeletek hierarchikusan a törvények alatt helyezkednek el, mert egyrészt rendelkezéseiknek a törvények keretei között kell maradniuk, s azokkal nem kerülhetnek ellentmondásba;⁸ másrészt rendelkezésükre csak a törvényi felhatalmazás alapján kerülhet sor. Ez a felhatalmazás lehet *általános* — a végrehajtó szerv vagy önkormányzat feladatkörének ellátásához szükséges rendeletek megalkotása —, vagy *konkrét* — valamely törvény végrehajtásához szükséges szabályok megalkotása: ez utóbbiak a *végrehajtási rendeletek*.

Bár minden jogszabály vagy törvény, vagy rendelet, ezek további fajtái között is feszes hierarchikus viszonyok állnak fenn:

⁸ I. ábr. Alkotmány 25. § 35. § (2) bek., 37. § (3) bek. és 44/A. § (2) bek.

(1) Minden jogrendszer alaptörvénye, azaz a jogforrási hierarchia csúcán elhelyezkedő törvény az *alkotmány*. A magyar Alkotmány a — számtalanszor módosított — 1949. évi XX. törvény. Hazánkban ez az első írott, azaz *kartális alkotmány*, melynek megalkotása előtt — miként Nagy Britanniában még ma is — *történeti alkotmányunk* volt. A történeti alkotmány azt jelenti, hogy nincs egy 'alkotmány' nevezetű dokumentum, hanem az alkotmányos szabályokat különböző törvények, dokumentumok, szokások rögzítik. Az Alkotmány az állami-közhatalmi berendezkedés kialakítása érdekében meghatározza a legfontosabb állami szerveket (Országgyűlés, köztársasági elnök, Alkotmánybíróság, országgyűlési biztosok, Állami Számvevőszék, Magyar Nemzeti Bank, fegyveres erők és rendőrség, helyi önkormányzatok, bíróság, ügyészség) és ezek jogkörét, valamint az alapvető állampolgári jogokat és kötelezéseket, a választások alapelveit, s az ország fővárosát és nemzeti jelképeit.

Megalkothatóságuk és módosíthatóságuk feltételei szerint *hajlékony és merev* alkotmányok között tehetünk különbséget. A hajlékony alkotmányok — és ilyenek a történeti alkotmányok — változtatásához nincs szükség különös törvényhozási vagy egyéb eljárásra. A merev alkotmányok — mint általában a kartális alkotmányok — esetében megkülönböztetett eljárással találkozunk. Így a magyar alkotmány megalkotásához vagy módosításához az összes képviselő kétharmadának szavazata szükséges; de egyéb arányok (pl. 4/5), vagy eljárások (pl. alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása vagy népszavazásra bocsátás) előírása is lehetséges. Minden megszorítás célja az, hogy az alkotmányozás az egyszerű kormányzati többségnél átfogóbb társadalmi konszenzushoz kösse a jogrendszer alaptörvényének megalkotását vagy módosítását.

(2) A törvények közül az Alkotmányon túl kiemelkednek azon, az Alkotmányban meghatározott egyes törvényhozási tárgyakban hozott döntések is, amelyek meghozatalához kétharmados többségre van szükség. Míg az Alkotmány megváltoztatásához az összes országgyűlési képviselő kétharmadának szavazata szükséges, addig az ilyen törvények elfogadásához a *jelenlévő képviselők* kétharmadának szavazata kell. Az ilyen speciális eljárással alkotott törvényeket nevezzük „kétharmados törvényeknek” vagy alkotmányos törvényeknek, illetve a rendszerváltás során nekik tulajdonított jelentőség miatt *sarkalatos törvényeknek*. A kétharmados törvények körét az Alkotmány határozza meg; közéjük tartozik pl. a képviselők jogállásáról (Alk. 20. § (6) bek.), az alkotmánybíróságról (Alk. 32/A. § (6) bek.) vagy a fegyveres erőkről (Alk. 40/A. § (1) bek.) szóló törvény.

(3) A „közönséges” törvények megalkotása teszi ki a törvényhozás termékeinek zömét, s ezek révén jut érvényre a *többségi elv* is. A törvények megalkotásához ugyanis a jelenlévő képviselők több mint felének — tehát többségének — szavazata szükséges. Ebből az következik, hogy a választásokon győztes parlamenti többség (amely egyben kormányzati többség is) — érvényesíteni tudja választóinak (vélelmezett) akaratát — ha biztosítva van a megfelelő képviselői jelenlét (azaz a képviselők több mint felének jelenléte). Az Alkotmány nemcsak a törvényhozás menetét, hanem annak tárgyát is szabályozza, vagyis

kije
az (törv
(Jat
(
átm
is h
meg
ság
egye
gyal
si h
telm
ma i
joga
sége
(
két :
mán
hatal
bályt
státu
A ke
főbb
gond
ról. I
körél
(Jatv.
(
nök
leték.
kell
belül
— az
gálna
rends
fő (ki
jogall

* Mai t
úton
Tanf
gi el

Minden jogrendszer alaptörvénye, azaz a jogforrási hierarchia sűcsán esedő törvény az *alkotmány*. A magyar Alkotmány a — szárazalanszor sítót — 1949. évi XX. törvény. Hazánkban ez az első írott, azaz *karthás vány*, melynek megalkotása előtt — miként Nagy Britanniában még ma is *reñt alkotmány* volt. A történelmi alkotmány azt jelenti, hogy nincs egy- mány' nemzeti dokumentum, szokások rögzítik. Az Alkotmány az állami törvények, dokumentumok, szokások rögzítik. Az Alkotmány az állami berendezkedés kialakítása érdekében meghatározza a legfontosabb i szerkezet (Országgyűlés, köztársasági elnök, Alkotmánybíróság, ország- si biztosok, Állami Számvevőszék, Magyar Nemzeti Bank, fegyveres erők időrség, helyi önkormányzatok, bíróság, ügyészség) és ezek jogkört, va- r az alapvető állampolgári jogokat és kötelességeket, a választások alap- r az ország fővárosát és nemzeti jelképeit.

egalkotathatóságuk és módosíthatóságuk feltételei szerint *hajlékony és merev* nányok között tehetünk különbséget. A hajlékony alkotmányok — és k a történelmi alkotmányok — változtatásához nincs szükség különös tör- hozási vagy egyéb eljárásra. A merev alkotmányok — mint általában a is alkotmányok — esetében megkülönböztetett eljárással találkozunk. Így gyar alkotmány megalkotásához, vagy módosításához az összes képviselő rmadának szavazata szükséges, de egyéb arányok (pl. 4/5), vagy eljárások krományozó nemzetgyűlés összehívása vagy népszavazásra bocsátás) elő- is lehetséges. Minden megszorítás célja az, hogy az alkotmányozás az egy- kormányzati többségnél átfogóbb társadalmi konszenzushoz kösse a ndszer alaptörvényének megalkotását vagy módosítását.

) A törvények közül az Alkotmányon túl kiemelkednek azon, az Alkot- ban meghatározott egyes törvényhozási tárgyokban hozott döntések is, ek meghozatalához kétharmados többségre van szükség. Míg az Alkot- megváltoztatásához az összes országgyűlési képviselő kétharmadának zava szükséges, addig az ilyen törvények elfogadásához a *jelenlétő képviselők* rmadának szavazata kell. Az ilyen speciális eljárással alkotott törvényeket zük, kétharmados törvényeknek⁹ vagy alkotmányos törvényeknek, illetve dszerváltás során nekik tulajdonított jelentőség miatt *szekulátor törvényeknek*. harmados törvények körét az Alkotmány határozza meg. Közülük tartozik képviselők jogállásáról (Alk. 20. § (6) bekt.), az alkotmánybíróságról (Alk. .. § (6) bekt.) vagy a fegyveres erőről (Alk. 40/A. § (1) bekt.) szóló törvény. A „közönsséges” törvények megalkotása teszi ki a törvényhozás termé- k zömét, s ezek révén jut érvényre a *többségi elv* is. A törvények megalkotá- r ugyancsak jelenlétő képviselők több mint felének — tehát többségének zavarzata szükséges. Ebből az következik, hogy a választásokon győztes megn többség (amely egyben kormányzati többség is) — érvényesíteni vaaszóiának (vélelmzett) akaratát — ha biztosítva van a megfelelő képví- jelenlét (azaz a képviselők több mint felének jelenléte). Az Alkotmány csak a törvényhozás menetét, hanem annak tárgyát is szabályozza, vagyis

kijelöli azokat a törvényhozási tárgyakat, amelyekben — garanciális okokból — az Országgyűlés nem ruházhatja át a döntés jogát a kormányra. A jogalkotási törvény az, amely vételesen felsorolja a kötelező törvényhozási tárgyak körét (Arv. 2-4. §).

(4) A törvények és a rendeletek szintje között említést kell tenni egy sajátos, ámeneti jogszabály-fajtáról, amely már nem alkotható, de jónéhány a mai napig is hatályban van. Az Alkotmányt módosító 1989. évi XXXI. tv. elfogadását megelőzően ugyanis az elnöki jogkört testületként ellátó Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) az Országgyűlés ülészekai között a törvényel egyenrangú *törvényterv rendelt* megalkotására volt jogosult, a törvényhozási tar- gyak körében is. A még hatályos törvényterv rendletek — a jelenlegi jogforrá- si hierarchiában — (a 186/B/1991/2. számú alkotmánybírósági határozat ér- telmében) törvényi szintű szabályozásnak tekintendők.⁹ A hatályos joganyagunk ma is számos törvénytervi rendeletet tartalmaz, mert az országgyűlés 1989 óta e joganyag revízióját csak a legszükségesebb — az alapvető jogokat és kötelezett- ségeket érintő — területeken hajtotta végre.

(5) A törvények szintje alatt helyezkednek el a *rendeletek*. Rendeletalkotásra két szervtípus jogosult, s ez a rendeletek két fajtáját különíti el: ezek az önkor- mányzatok, s a központi végrehajtó hatalom szervei. A központi végrehaj- tó hatalom szervei (kormány, miniszterelnök, miniszterek) által alkotott jogszabályok tömege maga is hierarchikusan tagolt, mégpedig megalkotójuk közjogi státusza szerint. Közöttük legmagasabb szinten a *kormányrendelet* helyezkedik el. A kormány az a testület, amely a végrehajtó hatalom letéteményeseként a leg- főbb népképviseleti (törvényhozó) szerv felhatalmazása és ellenőrzése mellett gondoskodik a törvények végrehajtásáról és egyéb állami feladatainak ellátásá- ról. Ennek megfelelően: „A Kormány az Alkotmányban meghatározott feladat- körében, illetőleg törvényben kapott felhatalmazás alapján ad ki rendeleteket.” (Arv. 7. §)

(6) Hierarchikusan a kormány rendeletei alatt helyezkednek el a miniszterel- nök és a kormány tagjainak rendeletei — azaz a *miniszterelnöki* és *miniszteri rende- letek*. Mint a hierarchia alján elhelyezkedő jogalkotási termékeknek igazodniuk kell a magasabb szintűekhez, s a kapott felhatalmazásukon (feladatörükön) belül kell maradniuk. E rendeletek közzétételére — a Magyar Közlöny mellett — az ún. „*tárcalapok*” (pl. Oktatási Közlöny, Egészségügyi Közlöny stb.) szol- gálnak. E körön kívül is elképzelhető jogalkotási felhatalmazás. Korábbi jog- rendszerünk ismerte pl. az *államtitkári rendalkotást*. Lehetséges továbbá az állam- fő (parlái, császári, köztársasági elnök, prezídium) vagy országos hatáskörű szerv jogalkotási jogkörrel való felhatalmazása is.

⁹ Mai alkotmányunk szerint is lehetőség van „rendeleti kormányzásra”, azaz törvények rendelen- tően való felülgészítésére vagy azokról való eltérésre: rendkívüli állapot idejére a Honvédelmi Tanács van jogosult erre, szükségállapot idején pedig — meghatározott módon — a köztársasá- gi elnök.

(7) Az önkormányzatok — helyi (települési) és területi (megyei) önkormányzatok — választott testületei az adott helyen vagy területen élő lakosság életét *önkormányzati rendeletek* megalkotásával autonóm módon irányíthatják. Ez azt jelenti, hogy az önkormányzat az *alkotmány és a törvények* felhatalmazása alapján és azok keretei között önállóan látja el feladatait, s ebben a körben a központi végrehajtó hatalom szerveinek sincs alárendelve. Az Alkotmány 44/A. § (1) bekezd. a) pontjában biztosított autonómia alapján az önkormányzatokról szóló törvény ugyanis kimondja, hogy a törvényi felhatalmazás keretében hozott önkormányzati rendeleter a kormány nem változtathatja meg (1990. évi XLV. tv. 16. §). Ebben a körben tehát az önkormányzati rendelet a többi rendelettel azonos hierarchikus szinten helyezkedik el, csupán a területi hatálya szűkebb. Az Alkotmány 44/A. § (2) bekezd. és a Jatr. 1. § (1) bekezd. ugyanakkor a jogszabályi hierarchia legalsó szintjére helyezi az önkormányzati rendeleter, melynek minden más jogszabályhoz igazodnia kell. Ezen előírás érvényesítésére azonban csak az Alkotmánybírótság jogosult.

(8) Kiinduló ábránkon elhelyeztünk egy jogszabályi hierarchia alatti sávot is. Ezzel arra kívántunk utalni, hogy vannak olyan intézkedések, amelyek jogi értelemben véve nem minősülnek jogszabálynak, ténylegesen azonban befolyásolják ogainkat és kötelességeinket, vagy azok gyakorlatát. Ezek három vállját különböztetjük el.

(a) A Jogalkotási törvény III. fejezete nevezi meg az *állami irányítási jogi eszközöket*, s ezek közzétételének szabályait. A 46. § (1) bekezdése szerint: „Az Országgyűlés, a Kormány, a kormánybizottságok, az önkormányzatok és az önkormányzatok szervei határozatban szabályozzák az általuk irányított szervek feladatait, a saját működésüket...” Ezek a *határozatok* nem jogszabályok, mert nem állapíthatnak meg az állampolgárokat kötelező jogokat és kötelezettségeket, azonban az általuk irányított apparátusok irányítása révén kihatással vannak ezekre. Ugyanúgyen hatáskörük a miniszterek és országos hatáskörű szervek vezetői által az irányításuk alá tartozó szervek tevékenységét szabályozó *utazítások*; a jegyzanbt *rendeletek*; a statisztikai *kézfélmények*; a jogi *iránymutatók* is.

(b) E körön kívüli is számtalan olyan intézkedés van, amelyek kötet összeoglalóan „*maioldagos jogszabályoknak*” nevezhettünk. Ezek nem jogszabályok, s nem is a Jogalkotási törvény felhatalmazásán alapuló jogi eszközök. Olyan — körlevél, állásfoglalás, irányelv, iránymutatás, utasítás stb. — nevet viselő normatív dokumentumokról van itt szó, amelyek esetleg nem is állami, hanem jázdálkodó szervezet (pl. MÁV, Magyar Posta, Máváv, egy biztosító stb.) vezetői származnak, s amelyek mégis meghatározzák az adott szervezet tevékenységét vagy szolgáltatásához való hozzáférést, a szervezet és az ügyfél kapcsolata, a jogok érvényesítése vagy kötelezettségek teljesítése feltételeit, következményesen mindennapi életünket. Bizonyos értelemben ide sorolhattuk az ún. *kollektív szerződéseket* is, amelyek az érintettek (a vállalati dolgozók) vonatkozásában „általános” szabályként funkcionálnak.

(c) Végül külön problémakör az egyébként jogalkalmazásra hivatott bíróságok jogalkotó tevékenységének elismerése vagy tagadása. A bírói jog az angol-szász jogrendszerekben régóta fogva ismert és elismert forrása a jognak, de számunkra is nyilvánvaló, hogy bizonyos jogszabályok értelmezése és alkalmazása terén folytatott következetes bírói gyakorlat a jogi norma funkciójával rendelkezik — hiszen a jog az, amit a bíróságok jogként alkalmaznak. A magyar jogrendszerben csak a Legfelsőbb Bíróság (LFB) rendelkezik a bíróságokra kötelező *joggyógyási határozatok* és *elvi határozatok* kibocsátására, amelyek nem jogszabályok, de behatárolják jogérvényesítési esélyeinket. Régebben a LFB alkotott irányelvet, büntető kollégiumi állásfoglalást (Bk), polgári kollégiumi állásfoglalást (Pk), büntető elvi döntést (BED) és polgári elvi döntést (PED) is; ami ezekből még érvényben van, azok alkalmazása a bíróságokra kötelező. Az LFB eseti ügyekben hozott határozatai is befolyásolhatják a későbbi bírósági döntéseket, s ezen keresztül jogainkat és kötelezettségeinket.

A JOGRENDSZER EGYESÉGE ÉS A JOGHÉZAG PROBLÉMÁJA

Azzal vezettük be a mondanódnkat, hogy a modern jogrendszer fogalma magában foglalja a jog rendszer-szerűségének előfeltevését. Azt tehát, hogy az egyes jogi normák nem esetleges halmazként helyezkednek el egymás mellett, hanem egy rendszert egész egymással is és az egészrel is összefüggő részeként. Az egész — a jogrendszer — eszerint értelmi-logikai egységet képez, amelyről azt várjuk, hogy „megoldást” adjon a jog alá tartozó konkrét esetekre, az azokban megfogalmazódó kérdésekre. Úgy tekintünk a jogrendszerre, mint a feladva-nyon töprengő a matematikai vagy geometriai rendszerre: minden egyes esetre kell lennie egy szabálynak, amely megadja a megoldást — azaz mint olyan rendszerre, amely alkalmas deduktív következtetések levonására. Ez az alkalmasság akkor áll fenn, ha a rendszer *hézagmentes* és *ellenmondásmentes* minden kérdésre található egy válasz (hézagmentesség), de csak egy válasz (ellenmondásmentesség). Ha tehát azt tapasztaljuk — és ez gyakran előfordul —, hogy a kérdésünkre nem lejjük a kielégítő választ, akkor a jogrendszerrel kapcsolatos alapvető várakozásunkban kell csatlódnunk.

Joghézagról tágabb és szűkebb értelemben lehet szó. Tág értelemben akkor beszélünk joghézagról, ha nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy milyen szabály vonatkozik az adott esetre; szoros értelemben pedig akkor, ha a hatályos jogból „hiányzik” az ügy eldöntéséhez szükséges norma, bár azt a jogrendszernek tartalmaznia kellene. Ennek megfelelően a tág értelemben vett joghézag egyik esete csupán az az eset, amikor azért nem lehet megmondani, hogy milyen szabályt kell alkalmazni a konkrét esetben, mert nincs ilyen szabály. Bizonytalanság azonban akkor is előállhat, ha találunk az esetre vonatkozó szabályt. A bizonytalanság mibenlété szerint tehát a tág értelemben vett joghézagok következő fajtáit különböztethetjük meg:

Az ábra jól mutatja, hogy a jogi normák a fennálló társadalmi-kulturális viszonyokból emelkednek ki és különülnek el, éppen azért, hogy módosítsák azokat; s az érvényes szabályok a fennálló viszonyokra ténylegesen is hatnak, a kívánatos irányba terelve-formálva azokat. Az első ciklust — a „felszálló ágat”, azaz a jogi normák kiválását — jogképződésnek vagy jogkeletkezésnek; a második ciklust — a „leszálló ágat”, azaz a jogi normák hatását — jogérvényesülésnek nevezzük. Látható azonban, hogy a két ciklus által bezárt kör nem önmagába tér vissza: a szabályok érvényesülése módosítja a viszonyokat, s a jogképződés következő ciklusa már e módosult viszonyokból indul ki, hogy azokat tovább módosítsa — és így tovább. Most a „felszálló ággal”, a következő fejezetben a „leszálló ággal” foglalkozunk.

A JOGFORRÁS

A jogtudomány és a joggyakorlat számára egyaránt központi jelentőségű a „Mi a jog?” kérdés megválaszolása. A jogtudomány számára a válasz ismeretelméleti jelentőséggel bír: ezzel tudja ugyanis meghatározni saját *tárgyát*. A joggyakorlatot természetesen sokkal praktikusabb megfontolások vezérlik: a válasz segítségével tudja ugyanis kijelölni a különböző típusú normákon belül azokat, amelyek jogi normaként a tevékenységének *alapját* képezik. A kérdésre azonban nem adható rövid és egyértelmű válasz. Éppen azért hívja segítségül a jogtudomány a *jogforrás* fogalmát, hogy annak segítségével mintegy „pedigrét” tudjon akasztani minden egyes normára, amelyről leolvasható, hogy jogi vagy nem-jogi normával állunk-e szemben.

A jog gyakorlati megtalálhatóságának módját kutatva óhatatlanul is beleütközünk abba a kérdésbe, hogy *mit* keresünk, amikor a (konkrét) jogot keressük. Az út ugyanis ismét kétféle ágazik. Hiszen kereshetjük egyrészt azt a *szöveget*, amelyet mint egy jogi norma szövegét azonosíthatjuk; ha pedig megleltük, akkor kereshetjük e szöveg *jelentését* (lehetséges jelentéseit). Az utóbbi az *értelmezés* — most nem taglalandó — kérdéséhez vezet el, míg az előbbi mutat a most tárgyalandó kérdésünkhöz, azaz a *jogforrások* kérdéséhez. Egy normáról, vagy egy norma fennállására vonatkozó állításról ugyanis el kell tudnunk dönteni, hogy valóban *jogi* normáról, pontosabban normaszövegről van-e szó, vagy valami egészen másról. Hiszen annak definiálása, hogy *mitől* jogi a jogi norma, könnyedén átfordítható annak meghatározásába, hogy *mi az*, amiből jogi norma keletkezhet, ami egy keletkező normát jogivá tehet. Egy norma jogiságát kellőképpen igazolja, ha olyan forrásból ered, amelyből általában a jog „fakad”.

E kategória tartalmának meghatározása is mindig nagy vitákat váltott ki a jogtudományban, s egymástól gyökeresen eltérő álláspontokra vezetett, melyek gyakran még csak nem is vonatkoztathatók egymásra. Miként a „Mi a jog?” kérdésre számtalan válasz született, melyek egyike sem végleges vagy egyedül helyes, a jogforrásra megfogalmazható „Honnan ered a jog?” kérdésre adott

z ábra jól mutatja, hogy a jogi norma a fennálló társadalmi-kulturális viszonyokból emelkednek ki és különülnek el, éppen azért, hogy módosítsák azokat; az érvényes szabályok a fennálló viszonyokra ténylegesen is hatnak, a kívánatos irányba terelve-formálva azokat. Az első ciklust — a „felszálló ágat”, a kívánatos normák kiválasztását — jogképződésnek vagy jogkeletkezésnek, a második ciklust — a „leszálló ágat”, azaz a jogi norma hatását — jogérvényesítésnek vesszük. Látható azonban, hogy a két ciklus által bezárt kör nem önmagában teret enged a szabályok érvényesülése módosítására a viszonyokat, s a jogképződés következő ciklusa már e módosult viszonyokból indul ki, hogy azokat tovább módosítsa — és így tovább. Most a „felszálló ággal”, a következő fejezetben a „szálló ággal” foglalkozunk.

A JOGFORRÁS

jogtudomány és a joggyakorlat számára egyaránt központi jelentőségű a „Mi a jog?” kérdés megválaszolása. A jogtudomány számára a válasz ismeretelméleti jelentőségű bír: ezzel tudja ugyanis meghatározni saját *lényegét*. A joggyakorlatot természetesen sokkal praktikusabb megfontolások vezetik: a válasz segítségével újra ugyanis kijelölni a különböző típusú normákon belül azokat, amelyek jogi rnaként a tevékenységünk *alappját* képezik. A kérdésre azonban nem adható *id* és egyértelmű válasz. Éppen azért hívja segítségül a jogtudomány a *jogfor-* fogalmát, hogy annak segítségével mintegy „pedigret” tudjon akasztani mintegy egy normára, amelyről leolvasható, hogy jogi vagy nem-jogi normával áll-e szemben.

A jog gyakorlati megvalósíthatóságának módját kutatva óhatatlanul is beleütközünk abba a kérdésbe, hogy *mi* keresünk, amikor a (konkrét) jogot keressük: új ugyanis ismét kétfelé ágazik. Hiszen kereshetjük egyrészt azt a *szöveget*, amelyet mint egy jogi norma szövegét azonosíthatjuk; ha pedig megletük, akkor *szhettjük e szöveg jelentését* (lehetőséges jelentéseit). Az utóbbi az *értelmezési* — *st* nem taglalandó — kérdéshez vezet el, míg az előbbi mutat a most tárgyalandó kérdésünkhöz, azaz a *jogforrások* kérdéséhez. Egy normáról, vagy egy ma fennállására vonatkozó állítástól ugyanis el kell tudnunk dönteni, hogy *iban jogi norma*ról, pontosabban normaszövegről van-e szó, vagy valami *zen másról*? Hiszen annak definiálása, hogy *mi* a jogi norma, könnyen átfordítható annak meghatározásába, hogy *mi az* amiből jogi norma kelet-*ret*, ami *egy* keletkező normát jogivá tehet. Egy norma jogiságát kellőképp igazolja ma olyan forrásból ered, amelyből általában a jog „fakad”.

3. Kategória tartalmának meghatározása is mindig nagy vitákat váltott ki a tudományban, s egymástól gyökeresen eltérő álláspontokra vezetett, melyek *ran* még csak nem is vonatkoztathatók egymásra. Miként a „Mi a jog?” *léte* számtalan válasz született, melyek egyike sem végleges vagy egyértelmű *es*, a jogforrásra megfogalmazható „Honnan ered a jog?” kérdésre adott

válaszok sem egybehangzóak. Ezért csak a válaszok típusai, s a mögöttesük húzóó megközelítések elterése az, amit össze lehet foglalni.

A legkézenfekvőbb, bár sokak által elvetett megközelítés a „forrás” szó jelentésartományából indul ki. A „forrás” alapvetően az eredet, egy hely, ahol a víz kilép a föld alól, s patak vagy tó „formáját” vesz fel. Ha ennek nyomán — kellőképpen tágan és formálisan — azt mondjuk, hogy jog az, amire a bírósági döntések mint (a bíróságok is) kötelező szabályokra utalhatnak, akkor jogforrás mindaz a „hely”, ahol ilyen szabályok képződnek, ahonnan ezek származhatnak. Ezen etimológiai megközelítés hozadéka az a figyelmeztetés, hogy különbséget kell tenni jog és jogforrás között, de már nem igazít el abban, hogy akkor mi is volna az a „hely”, ahol a jog fakad. Ez ugyanis többféleképpen értelmezhető. Mi azon jogi norma keletkezési helye pl., hogy a jogellenesen és felröhátoan okozott károkat meg kell téríteni? A törvény, amely ezt tartalmazza? A törvény megalkotója? A törvényalkotó akarata vagy pszichikumja? (S akkor ki a „törvényhozó”, az egész testület, vagy csak aki megszavazta?) A társadalmi viszonyok, melyek meghatározzák a kérdést is és a választ is? A történelem, amely formálja a társadalmi viszonyokat? Vagy a történelem és a világegyetem végső mozgatója: az Isten, a Természet, a Szellem, az Anyag? Megannyi lehetséges válasz, s mind egyik a jogforrás egy-egy típusával azonos.

(1) Első megközelítésben a *külös* és *belső* jogforrást különböztethetjük meg. E jelzőpár arra utal, hogy a jog forrását a *jogon* kívül, vagy belül keressük-e. A *külös* jogforrás a joghoz kívülről közelít, s arra a társadalmi jogképző erőre utal, amely jogot keletkeztet. Ennek az erőnek a meghatározása ismét sokféle lehet a történelem, a kultúra, a gazdaság, a „népszellem”, a társadalmi gyakorlat, a társadalmi struktúra (az osztályok léte), a szükségletek, az érdekek, valamiféle akarat, stb. — bármi, ami a jogot megelőzően és attól függetlenül létezik, s leghalibb is, szabályozási igényt” képes támasztani. A *belső* jogforrás egyfajta gondolat békugrassal a jogi jelenségtől belülről keresi a választ (mint ha a patak forrását magában a patakban keressük), mégis logikai törés nélkül, hiszen — legalábbis a fejlettség bizonyos szintjén álló jogrendszerben — a jog valóban szabályozza önmaga keletkezését is, meghatározva, hogy hogyan születhetnek új szabályok.

(2) A jog belső eredetének meggyarazata ismét kétfelé lehet. Az *anyagi jogforrás* azokra az (állami) szervekre utal, amelyek fel vannak hatalmazva jogalkotásra, azaz hivatalos, általános és kötelező magatartási minták tételéhez. Ilyenek lehetnek pl. a parlament, a kormány, a miniszterek, néhol a bíróságok. E „jelzős szerkezet” értelmeiben tehát a jog a jogalkotó szervektől (személyektől vagy testületektől) ered. Természetesen a jog mondja meg, hogy melyektől és mely esetekben, de ez a jog (ú. az Alkotmány és a Jogalkotási törvény) is ered valakitől. A jog forrása ez esetben valamiféle faragott vízköpőként van elképzelve, s zárójelben marad, hogy *abba* honnan kerül bele a jog.

Az *alaki jogforrás* mint belső jogforrás voltaképpen már nem is arra ad választ, hogy „Honnan ered a jog?”, hanem arra, hogy „Honnan ismételhető meg a

jog?». Azokra a tételes jogszabályokra utal tehát, amelyek a jog anyagát tartalmazzák, s amelyek ismereteink forrásait jelentik. A *jogforrási hierarchia* kifejezés ebben az értelemben a jogszabályi hierarchiával azonos, e szóhasználat tehát a jogforrások összességét — mint az alaki jogforrások (jogszabályok) összességét — azonosítja a (tételes) joggal.

(3) Az alaki jogforrásokon belül szokás különbséget tenni *írott* és *íratlan* jogforrások közt, az utóbbival a szokásjogra és bírói jogra, az előbbivel az alkotott — „törvényi” — jogra utalva. Valóban tehető különbség e jogképződési módok között, de az írott és íratlan kifejezés megtévesztő, hiszen a szokásjogot is gyakran rögzítik írott formában, mint ahogyan a bírósági határozatokat is. E különbségtétel tehát sokkal inkább a keletkezés, mintsem a megfogalmazás utal módjára: arra, hogy az adott jogi norma egy személy vagy testület egyszeri akaratára vezethető-e vissza, vagy pedig az emberek vagy bíróságok tartós és általános gyakorlatára.

Olyan jogforrás-fogalomra van tehát szükségünk, amely magában foglalja a különböző jogcsaládokban, s a különböző történelmi korokban jellemző jogkeletkezési módokat is. Ezt — kis kiegészítéssel — egy Európában tanult amerikai jogtudós: Edgar Bodenheimer munkásságában találhatjuk meg.² Felfogása előfeltevésként azt tartalmazza, hogy a jog nem más, mint a *jogforrások összessége*, de nem szűkíthető le a *jogszabályok összességére*. Az így meghatározott jogforrások a hordozójukat tekintve lehetnek formális és nem-formális jogforrások. A *formális jogforrásokat* a kötelező erejű jogi dokumentumokban megjelenő, artikulált szöveges forma jellemzi; míg a *nem-formálisok* nélkülözik ezt a formát, jogilag mégis szignifikáns anyagok, amennyiben bírósági döntések alapulhatnak rajtuk és hivatkozhatnak rájuk. Bodenheimer formális forrásnak tekinti a jogalkotás termékei mellett a precedenseket, továbbá a nemzetközi egyezményeket és más megállapodásokat. A formális forrásokhoz képest a nem-formálisak *másodlagosak*, amennyiben akkor jöhetnek szóba, ha

(a) formális jogforrás nem igazít el az adott esetben, vagy ha

(b) a formális forrás alkalmazása sértené az igazságosságot vagy méltányosságot; vagy ha

(c) a formális forrás fogalmazásmódja egymásnak ellentmondó értelmezéseket tesz lehetővé. (Ezek az esetek egyben a joghézag különféle változatai.)

Olyan esetek ezek, amelyekben — szakmai vagy erkölcsi okokból — *nehéz* döntést hozni, mert a szabályok jelzett fogyatékosai megnehezítik azt. Nem lehet tehát rutin-döntést hozni — mégis dönteni kell. Ilyenkor válhat az szükségessé, hogy a döntéshozó máshova forduljon segítségért, más indokokat is keressen. A nem-formális jogforrások között szerepelnek: 1. az igazságosság sztenderdjei, 2. az értelem és a dolgok természete, 3. az egyéni méltányosság, 4. a politikai célok, morális meggyőződések és a közvélemény.

² E. Bodenheimer: *Jurisprudence. The Philosophy and Method of the Law*. Cambridge etc.: Harvard U.P., 1981, XV. és XVI. Fejezet.

Azokra a tételcs jogszabályokra utal tehát, amelyek a jog anyagát tartalmazzák, s amelyek ismeretünk forrásait jelentik. A jogformái hierarchia kifejezésén az értelemben a jogszabályi hierarchiával azonos, e szóhasználat tehát a források összességét — mint az alaki jogforrások (jogszabályok) összességét — zonosítja a (tételcs) joggal.

3) Az alaki jogforrásokon belül szokás különbséget tenni írott és íratlan jog-sok közt, az utóbbival a szokásjogra és bírói jogra, az előbbivel az alkotott törvényt — jogra utalva. Valóban tehető különbség e jogképződési módok közt, de az írott és íratlan kifejezés megtervező, hiszen a szokásjogot is gyakorlati írott formában, mint ahogyan a bírósági határozatokat is. E különbségterv tehát sokkal inkább a keletkezés, mintsem a megfogalmazás utalására utal, hogy az adott jogi norma egy személy vagy testület egyszeri akaratára vezethető-e vissza, vagy pedig az emberek vagy bíróságok tartós és nos gyakorlataira.

Ígyan jogforrás-fogalomra van tehát szükségünk, amely magában foglalja a különböző jogcsaládokban, s a különböző történelmi korokban jellemző jogkepzési módokat is. Ezt — kis kiegészítéssel — egy Európában tanult amerikai tudós: Edgar Bodenheimer munkásságában találhatjuk meg? Fel fogás a tevésként azt tartalmazza, hogy a jog nem más, mint a jogforrások összességének szűkíthető le a jogszabályok önszűkítésére. Az így meghatározott jogforrások hordozójukat tekintve lehetnek formális és nem-formális jogforrások. A jogforrásokat a kötelező erejű jogi dokumentumokban megjelenő, artikulált jogesets forma jellemzi; míg a nem-formálisok nélkülözik ezt a formát, jogilag szignifikáns anyagok, amennyiben bírósági döntések alapulhatnak rajtuk; utóbbiak mellett a precedenseket, továbbá a nemzetközi egyezményeket és más lapadásokat. A formális forrásokhoz képest a nem-formálisak másként, ha nemnyilván akkor jöhetnek szóba, ha

formális jogforrás nem igazít el az adott esetben, vagy ha a formális forrás alkalmazása sértené az igazságságot vagy méltányosság-vagy ha

a formális forrás fogalmazásmódja egymásnak ellentmondó értelmezéssé lehetné. (Ezek az esetek egyben a joghézag különféle változatai.) Ilyen esetek ezek, amelyekben — szakmai vagy erkölcsi okokból — nehéz lehet hozni, mert a szabályok jelzett fogartóssága megnehezíti azt. Nem tehát rutin-döntést hozni — mégis dönteni kell. Ilyenkor válhat az szükség, hogy a döntéshozó máshova forduljon segítségért más indokokat is. A nem-formális jogforrások között szerepelnek: 1. az igazságság terjedje, 2. az értelem és a dolgok természete, 3. az egyéni méltányosság, 4. iktai célok, morális meggyőződés és a közvélemény.

Edenheimer: *Jurimetrics: The Philosophy and Method of the Law*. Cambridge etc.: Harvard 1981. XV. és XVI. Fejezet.

(1) Az igazságság nem szorosan vett jogi, hanem erkölcsi eszmény, amelynek elérésére azonban a jognak és az eseti jogi döntésnek is törekedni kell, ha társadalmi elismertégre tart igényt. Kétségtelen, hogy az igazságságra való kifejezett hivatkozás — főleg, ha az a törvényekkel szembe fordulva történik — a bíróság nagyfokú függetlenségét és felkészültségét türelezi fel, vagy, másként fogalmazva, a jogalkotói eszathatalanság nimbuszának a ledöntését és annak elismerését, hogy a jogalkalmazók a jogi rendszer teljes értékű részrevői, nem csupán a jogalkotó akaratának a végrehajói.

(2) Az értelem és a dolgok természete az igazságsághoz hasonlóan algha leható fel magyar jogi szövegekben, jóllehet gondolkodási és érvelési „segédességként” jelen van mindennapi életünkben. Megkerülhetetlen előfeltevésünk, hogy a dolgoknak — s különösen az emberi dolgoknak — van „értelme” (akár isteni, akár emberi értelemből indulunk ki). Kézenfekvő tehát, ha a jog bizonytalanságait az érteleme hivatkozva próbáljuk feloldani.

Hasonló, értelemi belátásból fakadó támasz és hivatkozási alap a „dolgok természete”. Ez a természeti és társadalmi valóság olyan ténynek tekintett sajátosságaira utal, amelyek előtt a jognak (jogalkotónak és jogalkalmazónak is) fejet kell hajtania. A dolgoknak van saját belső rendje, s ez adja viselkedésük mértékét is.

(3) Az egyéni méltányosság igénye azon az ősi felismerésen alapul, hogy a jog maardékitalan és következetes alkalmazása esetenként igazságtalanságot eredményezhet. Nem arról van tehát szó, hogy a jog adott rendelkezése eleve igazságtalan lenne, hanem hogy egy egyértelmű és önmagában rendben lévő jogszabály olyan konkrét esettel találkozhat, amely eset egyes sajátosságai révén lenne méltánytalan, s vezetne végül is igazságtalanságra a szabály betű szerinti alkalmazása.

(4) A politikai célok, morális meggyőződések és a közvélemény is fontos orientációs pontként szolgálhat a döntés kialakításakor. Bár a jogászok az önállóságuk és elfoglaltságuk védelmében mindig hangsúlyozzák a politikától és a közhangolattól való függetlenségüket, ez csak bizonyos megszorításokkal lehetséges. Valahányszor a jogalkalmazó „a jogalkotó akaratát fűtkészi”, azokat a politikai és erkölcsi megfontolásokat (is) próbálja rekonstruálni, amelyek a jogszabály megalkotásánál szerepet játszottak. Végezetül a közvélemény megjelenését a jogban lehet sokfélekeppen értelmezni, tenyet vitatni azonban algha érdemes pl. az olyan kérdésekben, mint a halálbüntetés, kábítószer, abortusz stb.

A megnevezett jogforrás-típusok természetesen elvi lehetőségek, melyek közül az egyes jogrendszerben nem mindegyiket, s azokat sem egyforma súlyjal ismerik el jogforrásokként. Alkálában a formális jogforrások valamelyike (még inkább valamilyen arányú keveréke) a domináns egy adott jogrendszerben. Ezek egyenként és egymáshoz képest való súlyáról az adott ország alkotmányára méltait a tenyleges bírói gyakorlat igazít el. Megjegyzendő végül, hogy a jogforrási rendszerek történelmi képződmények, azaz folytonos (mikor kisebb, mikor nagyobb) változásnak vannak kitéve. A következőkben a főbb jogkezelési módokat tekintjük át.

A JOGALKOTÁS

A modern világban két olyan fő jogképződési mód ismeretes, melynek termékei belső (azaz egy országon belül érvényes) jogként hivatalosan is elismert normákat hoznak létre: a jogalkotás (törvényi jog) és a bírói jog. A törvényi jog alapvetően a kontinentális jogrendszereket, a bírói jog az angolszász jogrendszereket jellemzi — ami nem az egyik vagy a másik kizárólagosságára, hanem inkább dominanciájára utal. Számunkra nyilvánvalóan a jogalkotói jog rendelkezik kiemelkedő fontossággal, hiszen egész jogrendünk azon a feltevésen alapul, hogy kötelező érvényű jogi normákat az erre felhatalmazott szervek, az előírt eljárásban hozhatnak, a jogalkalmazó — bírói — szervek feladata pedig ezen normák alkalmazására korlátozódik.

A *jogalkotói* az erre felhatalmazott állami szervek olyan eljárása, amely jövőre irányuló, formálizált (előzetesen meghatározott formába öntött), normatív (magartatási formákat kötelezőnek, tilosnak vagy megengedtetnek minősítő) előírásnak alakit ki és tesz közzé. Az, hogy *jogot* (s nem csupán *törvényeket*) egyáltalán lehet alkotni, nem pedig csak felismerni, viszonylag újkeletű elképzelés. Éppen ezért az elmúlt századokat elsősorban a szokásjog és a bírói jog dominanciája jellemezte, akkor is, ha a törvényhozás végigkíséri a jogtörténetet — de mindvégig az isteni jog, a természetjog, a szokásjog alá, esetleg mellette rendelve. A XX. századra vált csak jellemzővé az a felfogás, amit Karl Renner a „jogalkotás bálványozásának” nevez, tehát az, hogy a társadalmi problémák és feladatok, de egyáltalán a társadalomirányítás legfőbb és legalkalmasabb eszköze a jogalkotás.

Ennek termékei már nem szorulnak arra, hogy levezethetők legyenek egy fensőbb isteni, természeti vagy morális rendből — igazoltságuk formális és kétféle. *Politikailag* annak a (politikai úton kialakított) területnek (a parlamentnek vagy kormányzatnak) a legitimitásától függ, amely fel van hatalmazva jogalkotásra; *jogilag* pedig annak az eljárásnak a betartásától, melyet más jogszabályok a jogalkotásra előírnak: az arra felhatalmazott szerv az előírt eljárás során hozza meg és hirdesse ki. Ezek a jogszabályok *formális érvényességének* kritériumai. A megalkotott jogszabályok *szociológiai érvényességének* tekinthetjük ugyanakkor, ha az adott társadalom tagjai általában és szokásosan követik, mert ezzel azt juttatják kifejezésre, hogy a normát magukra kötelezőnek tartják.

A jogalkotás dominanciája jutásának magyarázata kontinensünkön a polgárosodás folyamataiban rejlik: a feudális jogbizonytalansággal és jogegyentlenséggel szemben fogalmazódott meg az igény az általános érvényű, mindenkit egyformán kötelező törvények iránt. Nem véletlen, hogy a polgári változásokat legradikálisabban és legkötvetlenebben végigvivő Franciaország a szülőföldje a törvényi jogalkotás modelljének is. E modell a hatalommegosztás tanában gyökerezik: az önkényuralom megakadályozása és a szabadság megőrzése azt kívánja meg, hogy válasszuk el egymástól a jog (a törvények) megalkotót, végrehajtót és alkalmazót, s mindegyiküket arra kényszerítsük, hogy saját területünkön belül maradjon.

A JOGKÉPZŐDÉS

A jogalkotás elméleti megalapozására kettőféle kísérlet különíthető el:

(a) A *konzervatív-elmélet* a jogalkotás feladatának a konfliktusok kezelését tekintni, a lehető legtöbb érdek kielégítése és így a társadalmi harmónia megteremtése vagy elősegítése végett.

(b) A *konfliktus-elmélet* a jogalkotást a társadalom gazdasági és politikai erőinek kifejeződéséként értelmezi, azaz nem a társadalom egészének a termékeként, hanem bizonyos domináns érdekcsoportok uralmi eszközeként. Önmagában e magyarázatok egyike sem bír kizárólagos magyarázó erővel; egy sokoldalú jelenség két különböző aspektusára utalnak, s így inkább kiegészítik, minsem megcseréljük egymást.

A jogalkotás két alapfűpusa az *autonóm* és a *delegált* jogalkotás, ami lényegében a törvényhozás és a rendeletalkotás (igazgatási jogalkotás) különbségének felel meg. Az *autonómia* az önmeghatározás lehetőségére utal, azaz arra, hogy az autonóm szabályozás birtokosa legalább elvileg és formálisan mindenki másétől függetlenül alkothat szabályokat, s a megalkotott szabályoknak nem kell levezethetőnek lennie egy másik — külső és felső — normarendszertől. (Az Alkotmány persze köb a törvényhozót — de az is egy törvény.) Az autonóm jogalkotás *nem konfliktusívól*, hanem bizonyos korlátok közti *feltétlenséggel* jelent. Ilyen az autonóm törvényhozó területet (parlamentek) jogalkotó tevékenysége, a törvényhozás. De ilyen lehetett — s ez egyben az állam autonómia korlátozása is volt — az ósi római *pater familias* a háznál belüli, a középkori katolikus egyház belső élete, de ma is bizonyos szervezetek és szövetségek belső szabályozása vagy éppen a nemzetek közösségének szupranacionális szabályai.

A törvényhozás nem pusztán elhatározás kérdése — legalábbis, ha jó törvények megalkotása a cél. Peschka Vilmos nyomán? foglalthajtuk össze a sikeres törvényhozás társadalmi feltételeit és sajátosságait.

A törvényhozás *feltételei*:

(a) Legyenek kitöröltak azok a *társadalmi viszonyok*, amelyeket törvényi szinten rendezni kívánunk — gyors változásban lévő körülmények között reménytelen törvényhozásra vállalkozni, hiszen mire kellő előkészítés után megszületnének a törvények, túlhaladna rajtuk az idő. Nem véletlen tehát, hogy forradalmi időkhöz a rendeleti (dekrétumokkal történő) kormányzás a jellemző.

(b) Álljon rendelkezésre egy olyan szervezett törvényhozó *apparátus*, amely megfelelő szakmai színvonalon tudja vezetni a törvényalkotás folyamatát, annak előkészítésétől a végrehajtásig. Ezek létrejötte a polgári forradalmak győzelme után vált lehetségessé, s működésük feltételeit és garanciáit az alkotmányok rögzítik.

(c) Legyen olyan fejlett *jogtudomány*, amely a jogalkotó tevékenység elméleti megalapozását, fogalomrendszerének és dogmatikai eszköztáráának kidolgozását és nem utolsósorban politikai kötöttségektől mentesen a szakmai-tudományos kontrollját biztosítja.

A törvényhozás sajátosságai:

(a) Mint általában minden jogalkotási tevékenység jogi normák *inceptor* megalkotására irányul; a törvények azonban csak a legalapvetőbb normákat foglalják magukban, s a részletszabályokat átengedik a rendeletalkotásnak.

(b) A törvényhozás nem a pillanatnyi viszonyokat rögzíti: szemléletben *post-orientált*, azaz a társadalmi viszonyok jövőbeni alakulását kívánja befolyásolni — jellelhet múltbeli tapasztalatokra támaszkodva.

(c) Megfogalmazásában elvont és *diszkrét*, tehát elvonatközvet a társadalmi viszonyok egyedi sajátosságaitól; nem egyes esetekre vagy személyekre vonatkozik, hanem esetek és személyek meghatározott körére.

(d) A törvény formájában *regálé* és rögzített; már a történelem első nagy törvényhozói (pl. Drakon, Szólon, a Tizenkétábrás törvényeket megalkotó *demurak*) fő feladata az írásbelfoglalás révén való rögzítés volt.

(e) A törvényhozás mindezek következtében olyan szabályozást eredményez, amely tartós és szilárd, de egyben merev is, vagy másként megfogalmazva: *stabil, de statikus*.

Résben éppen e merevség és statikusság oldására vagy ellensúlyozására szolgál a *delegált jogalkotás*. A delegált jogalkotás — Montesquieu hatalom-megosztási tanára utalva — nem a törvényhozó, hanem a végrehajtó hatalom jogalkotó tevékenysége. Alapja a törvényekben foglalt azon — általános vagy konkrét — *felhatalmazás*, amely valamely kormányzati szerv (kormány, miniszterek) feladatává teszi normatív rendelkezések megalkotását vagy a meghozott törvények végrehajtására (konkrét felhatalmazás), vagy a törvények keretei között egy terület viszonyainak részletes szabályozására (általános felhatalmazás). A delegált jogalkotás alapjában *rendel*. Ez olyan korlátozott és feltételes jogalkotási produktum, amely az állampolgárokat *közvetlenül* is kötelező normatív szabályokat tartalmazhat. Ilyeneket a kormány, a miniszterelnök, a miniszterek és az önkormányzatok alkothatnak és hrdetheznek ki. A rendeletek — már csak megalkotóiik szélesebb köre miatt is — a törvényeknél számosabbak, jellegüket tekintve pedig változékonyabbak, s ezért rugalmasabbak is.

A törvényhozásnak vannak sajátos esetei; mégpedig ez esetben nem megalkotásuk speciális szabályai, hanem tartalmi értelemben vett jelentőségük vagy különlegességük miatt. Ilyen speciális törvényhozási tevékenység az alkotmányozás, a kodifikálás és a recepció. Az *alkotmány* tartalmáról már volt szó, mint az alkotmányozás esetén követendő sajátos eljárásról is. Sajátossága abban rejlik, hogy e törvény, mint *alaptörvény*, kiemelkedik a többiek közül, megszabva azokat a kereteket is, amelyek között a további törvényalkotás mozoghat. Ez magyarázza, hogy az *alkotmányosság* a modern politikai-jogi berendezkedés egyik alapkövetelménye. Lennie kell egy olyan — lehetőleg írott — dokumentumnak, amely a nemzetközi közösség normáinak is megfelelően jelöli ki és garantálja a társadalmi együttélés legfőbb feltételeit. Ezért kívánatos, hogy ne csak a törvényhozó testület többségének, de a tágan értett társadalom tagjainak konszenzusa is kíséretje.

A *kodifikáció* (a 'kódex' = könyv szóra utalva, de „törvénykönyv” jelentéssel) a joganyag törvénykönyvekben való összefoglalását és közzétételét jelenti. A törvénykönyvek — bár jellegükben és funkciójukban jelentős eltéréseket mutatnak — végülisértik a jogfejlődési a jog első írott emlékeitől kezdve, s mintegy ki is cövekelik a jogfejlődés útját. Olyan mérföldkövek ezek, mint Hammurabi törvénykönyve (ie. XVI. sz.), Mózes törvényei, a XII táblás törvény, a Codex Justiniani, majd a középkor törvénykönyveit a Code Napoleon-on át napjaink számtalan törvénykönyvéig.

Nyilvánvaló, hogy e több évezredek fejlődési folyamat termékei csak egészen távolról tekinthetők egybe a „törvénykönyv” kategóriájában, míg más szempontokból jelentősen különböznek egymástól. *Azomások* abban, hogy mindegyik törvénykönyv: egy joganyag vagy jogterület szabályainak összefoglalása a tartós rendezés igényével. Ebből az igényből fakad, hogy egyrészt az elméletben vagy gyakorlatban már kikristályosodott normák alkalmazásak az ilyen összefoglalásra, másrészt pedig, hogy általában csak a legfontosabb, az alapvető szabályokat érdemes így rögzíteni, hiszen a részletszabályok gyakorlatibb változásoknak vannak kitéve.

A *kodifikáció* kódexek jellegében és funkciójában mutatkozik meg.

Jellegük szemint a belső rendezelenség, vagy a belső rendezettség képi mutathatják. A jog rendszerszerűségének a már ismertetett minősége éppen a joganyagának törvénykönyvekre foglalása révén áll elő. Ez persze csak a modern kódexek esetében igaz.

A *rendelgettség* iránti igény csak a modern társadalmakkal jelent meg. Ennek az igénynek a háttérben az előreláthatóság és biztonságot igénylő tőkés gazdaságkodás és a nemzetállami keretekbe szervezett nagy és komplex társadalmak iránnyításának újsernti igényei állnak. „És ez a minőségi szemléletben fogant kodifikáció. A normaanyag összefoglalása úgy történt, hogy a normákat lebonjták, majd a rendszer elemeiként újralakították. E módszer nemcsak a szabályozás következetessége, ellenmondás-mentessége, világossága, áttekinthetősége és azonos gyakorlati következtetéseket biztosító kezelhetősége szempontjából tűnik a legelőnyösebbnek. Szervesen következnek abból a racionális matematikai szemléletmódból is, amely a természetudományok újkori előretörésén nyomán Európában a társadalmi gondolkodás számára is mértékadóvá lett. Különféle buktatókat leküzdve ez a jogegységesítő-jogújító kodifikáció csiszolódott klasszikus mintává a francia polgári forradalom eredményeinek konszolidálása során, a napóleoni törvénykönyvnek létrehozatalakor. És ez az a minta, amely a modern kodifikáció eszméjét terjesztette, és századunk további nagy mintakódexeinnek, a német s a svájci magánjogi kodifikációknak is ihletője lett.”⁴ Ezek a kódexek rendezik úgy el a szabályokat egymás mellé és egymás alá olyan logikai rendben, hogy belőlük deduktív következtetési rendszer szerveződik meg.

⁴ Varga Csaba: *Politikáim és jogukom a jogban*. Budapest: Magvető Kiadó, 1987, 433-434. o.

Funkciójuk szerint a kódexek szolgálhatják:

- (a) a jogösszefoglalást,
- (b) a jogrögzítést,
- (c) a jogalakítást,
- (d) a jogalkotást.

(a) A *jogösszefoglalás* a törvénykönyvek hagyományosan felvállalt, vagy igazolásként felmutatott feladata. Az áttekinthetőség és/vagy a megerősítés végett gyűjtik össze azon normákat, amelyek megelőzőleg szokás, bírói gyakorlat vagy jogalkotás révén keletkeztek. Ilyenek voltak pl. a középkori szokásjogi kódexek.

(b) A *jogrögzítés* az előző, szinte csak jogtechnikai műveleten túl egy *garanciális* elemet is felvesz: a jogbiztonság követelményét a jog rögzítése révén. Ezt általában a hatalomból kiszorult osztályok vagy rétegek érik el a társadalmi küzdelmek során. Ilyen lehetett a Tizenkéttáblás törvény, vagy a polgári kor első törvénykönyvei.

(c) A *jogalakítás* a joganyag *evolúciós* jellegű megváltoztatása. Ekkor a törvénykönyv a meglévő jogot nem érintve, hanem arra ráépülve, de azt tovább is fejlesztve indít el vagy fejez ki lassú, szerves fejlődést. Ez történik, amikor egy jogterület viszonyai leüsználnak annyira, hogy lehetségessé válik kodifikálásuk útján való továbbépítésük.

(d) A *jogalkotás* a jogba való legradikálisabb beavatkozás, annak *revolúciós* megváltoztatása. Ez a korábbi joganyag megszüntetését, s a gyökeresen új kódexszel való helyettesítését jelenti. A dolog természetéből következően az ilyen forradalmi jogváltozás a társadalmi-politikai forradalmak kísérőjelensége.⁵

A *receptió* átvételt jelent, egy máshol vagy máskor kialakult joganyag közvetlen átvételét, egyszerűen annak törvénybe iktatásával. Történetileg a római jog későbbi receptiójának (de inkább az erre irányuló kísérleteknek) a példája hozható fel; napjainkban egyes fejlődő országok kísérlik meg jogrendszerük modernizálását a fejlettebb országok jogának receptiójával. A receptió szükségességének alapja az lehet, hogy a nemzetközi gazdasági és egyéb kapcsolatok igénylik a nemzeti jogrendszerek összeilleszthetőségét, tehát legalább hozzávetőleges hasonlóságát — ugyanakkor ennek kialakításához hiányzik az idő, vagy a törvényalkotás korábban vázolt feltételrendszere, vagy mindkettő. De járul ehhez egy naiv hit is abban, hogy a szerves fejlődés megtakarítható, vagy tartama lerövidíthető a „késztermék” átvételével. Az ilyen várakozásokban általában csalatkozni kell. Nem haszontalan azonban a receptió egy szűkebb technikai körben, mint pl. a közlekedési szabályok, termelési szabványok, pénzügyi és bizonylati rend és hasonló szférák szabályozása körében. Ismét más jelenség a receptión belül az, amit ma az Európai Unió formálódása kapcsán figyelhetünk meg. Itt egy nemzetközi vagy szupra-nacionális egység keletkezését látjuk, amely egység egyik dimenziója a *jogegység*. Ez vagy már megalkotott szabályok

⁵ Részletesebben lásd: Varga Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

vagy ajánlások átvételében”) nyilván

Bár egy angol készül a kolbász, dünk a törvényhc legfontosabb jog — minden más j történik. A törvét Országgyűlés ház következőkben er

(1) Törvényt a ság és bármely or rozóbb a Kormár alkotási program ményezések után sek és viták előáll tól kezdve törvény

Dr. I
sz. O
Rény
Tuan
A H
könyv

Az Országgyűlés nyújtott javaslatot. Ezzel irányuló leg kivételes eljárási szerűsített eljárási

(2) A törvénygyűlés elnöke táskörrel rendelkező állást foglalni máris ülés elé terje

tantervük szerint a kódexek szolgálhatják:

- 1 jogösszefoglalást,
- 1 jogrögzítést,
- 1 jogalkutást,
- 1 jogalkotást.

a) A jogösszefoglalás a törvénykönyvek hagyományosan felvállalt, vagy igazolható feladatára. Az áttekinthetőség és/vagy a megerősítés végett ezek össze azon normákat, amelyek megelőzőleg szokás, bírói gyakorlat vagyalkotás révén keletkeztek. Ilyenek voltak pl. a középkori szokásjogi kódexek.

b) A jogrögzítés az előző, szinte csak jogtechnikai művelten túl egy garancia is felvessz: a jogbiztonság követelményei a jog rögzítése révén. Ezt általában a hatalomból kiszorult osztályok vagy rétegek érik el a társadalmi küzdelem során. Ilyen lehetett a Tizenkétbírós törvény, vagy a polgári kor első törvényei.

c) A jogalkutás a joganyag módosítását jellegű megváltoztatása. Ekkor a törvény a meglévő jogot nem érintve, hanem arra ráépülve, de azt tovább is fejleszti, illetve el vagy fejez ki lassú, szerves fejlődést. Ez történik, amikor egy terület viszonyai leiszorultnak annyira, hogy lehetségessé válik kodifikálásuk a való továbbbepítésük.

d) A jogalkutás a jogba való legradikálisabb beavatkozás, annak revokálására. Ez a korábbi joganyag megszüntetését, s a gyakorlaton új közszel való helyettesítést jelenti. A dolog természetéből következően az ilyen radikális jogváltozás a társadalmi-politikai forradalmak kísérőjelensége.⁵

A receptió átvétel jelent, egy másból vagy máskor kialakult joganyag közvetlen átvételét, egyszerűen annak törvénybe iktatásával. Történetileg a római jog új receptiójának (de inkább az erre irányuló kísérleteknek) a példája hozható fel; napjainkban egyes fejlődő országok kísérlik meg jogrendszerük modernizálását a fejlettebb országok jogának receptiójával. A receptió szükségességének alapja az lehet, hogy a nemzeti gazdasági és egyéb kapcsolatok nyílnak a nemzeti jogrendszerek összehajlíthatóságát, tehát legalább hozzávetéges hasonlóságot — ugyanakkor ennek kialakításához hiányzik az idő, vagy a törvényalkotás korábban vázolt feltételek, vagy mindkettő. De ehhez egy naiv hit is abban, hogy a szerves fejlődés megakadályozható, vagy amúgy lefordítható a „készenemű” átvételével. Az ilyen gyakorlatokhoz azonban alkalmazható kell. Nem hasonlatlan azonban a receptió-egy szűkebb technikai körben, mint pl. a közlekedési szabályok, termelési szabványok, pénzügyi bizonylati rend és hasonló szférák szabályozása körében. Ismét más jelenség a receptió belül az, amit ma az Európai Unió formálódása kapcsán figyelhetünk meg. Itt egy nemzetközi vagy szupra-nacionális egység keletkezését látjuk, mely egység egyik dimenziója a jogegység. Ez vagy már megalkotott szabályok

észtéslemben lásd: Varga Csaba: A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

vagy ajánlások átvételében, vagy a nemzeti jog hozzáigazításában („harmonizációban”) nyilvánul meg.

Bár egy angol mondás szerint két dolgot nem érdemes tudni: hogy hogyan készül a kolbász, és hogyan készül a törvény, a következőkben megismerkedünk a törvényhozás vázlatos menetével. Azért ezt választjuk, mert a törvény a legfontosabb jogszabály, s ezért a törvényalkotás szabályai a legrelevánsabbak — minden más jogszabály megalkotása hasonló meneten, csak egyszerűbben történik. A törvényalkotás szabályait az Alkotmány, a Jogalkotási törvény és az Országgyűlés házszabálya (46/1994. (IX. 30.) OGY határozat) tartalmazza. A következőkben ennek lépéseit egy konkrét példával szemléltetve mutatjuk be.

(1) Törvényt a köztársasági elnök, a Kormány, minden országgyűlési bizottság és bármely országgyűlési képviselő kezdeményezhet. Közülük legmeghatározóbb a Kormány szerepe, amely a kormányprogram és felvevő törvényalkotási program alapján végzi jogalkotási feladatát. A megjelölt előzetes véleményezések után alakul ki a törvénytervezet szövege, amelynek további egyszerűsítések és viták előállt változatát az arra jogosult benyújtja az Országgyűléshez. Ettől kezdve törvényjavaslatról beszélünk. Példánk az egyéni indírványok közül van:

ORSZÁGOS TÖRLESI KÖZVETÉLŐ

2012.

Kormányati hatóságok

Dr. Salló Katalin országgyűlési képviselő
az Országgyűlés elnöke felé

Helyezés

Társasági törvény /

A Házszabály 84. § (1) bekezdése a) pontja, valamint a 85. § (2) bekezdése d) pontja alapján a következő törvényjavaslatot nyújtjuk be:

2012. évi ... törvény

A Gyermektörvény felülvizsgálata egyes törvények módosításáról

Az Országgyűlés a köztársasági elnök, a kormány, illetve a bizottságok által benyújtott javaslatokból összeálló *társasági* szerint tárgyalja a törvényjavaslatokat. Erre irányuló indítvány esetén döntenie kell arról, hogy sürgősséggel, esetleg kivétellel eljárásban kívánja-e tárgyalni a javaslatot, ami gyorsabb, illetve egyszerűsített eljárás jelent.

(2) A törvényjavaslatok megtárgyalásának következő lépése az, hogy az Országgyűlés elnöke a javaslat szövegét véleményezésre kéri a tárgy szerint hatáskörrel rendelkező országgyűlési bizottság(ok)nak. A bizottság(ok)nak arról kell állást foglalniuk, hogy a javaslat alkalmas-e arra, hogy általános vitára a plenáris ülés elé kerüljenek. Véleményét a bizottság *ajánlásban* fogalmazza meg:

Országgyűlési bizottságok

Az Országgyűlés
Egészségügyi bizottságának
a j a n l á s a

a Egészségügyi törvények módosításáról szóló T/12. számú törvényjavaslatához

Tisztelet Országgyűlési!

Az Országgyűlés Egészségügyi bizottsága 2002. május 27-i ülésén a törvényjavaslatot megvitatta, és ahhoz a Házszabály 95. § (2) bekezdése alapján az alábbi általános vitai előterjesztő ajánlást nyújtja be:

A Bizottság a törvényjavaslat általános vitára becsúfolását 13 igen, 5 tartózkodás szavazati aránnyal támogatja.

A Bizottság előadójá az általános vitában: Dr. Timmann János.

Budapest, 2002. május 27.

Dr. Vojtek Márta
elnök

(3) Az ajánlás alapján kerülhet sor az Országgyűlés plenáris ülésén a javaslat *általános vitájára*. Ez azt jelenti, hogy a javaslatról mint egészről folytatnak vitát és szavaznak. Sokkal gyakoribb azonban, hogy a javaslathoz *módosító javaslatot* nyújtanak be.

Dr. Szili Katalin elszóponak az Országgyűlés elnökének

Helyben

Tisztelet Elnök Asszony!

A Házszabály 94. §-ának (1) bekezdése és a 102. §-ának (1) bekezdése alapján a Egészségügyi törvények módosításáról szóló T/12. számú törvényjavaslatához az alábbi

módosító javaslatot

nyújtom be:

1. A törvényjavaslat 2. §-ának (2) bekezdése a következők szerint módosul:

(2) A Gyárt. 2. §-a (2) bekezdése a következő *l) és m) pontokkal* egészül ki:

"m) közértesítési és tájékoztató-célúakkal közlési tartozó társadalmi felelősségteljesítés keretében nem részleges előterjesztések – a közértesítési tartozókatól kivételként – az előterjesztés készítésétől kezdődően az érintettek részére történő tájékoztatás céljából; "

Módosító javaslat(ok) esetén *részletes vitára* és szavazásra van szükség, azaz a határozathozatalra két szakaszban kerül sor: először határozni kell az egyes módosító javaslatokról, majd az elfogadott módosítások után kivonatalazódó törvényjavaslat egészéről.

(4) A (képviseleti vagy bizottsági) módosító javaslat mindazonáltal szükségesé tessék teher, hogy visszakérüljön az eredeti bizottság(ok)hoz, ezúttal a javaslatokról való állásfoglalás és ajánlás kialakítása céljából.

Országgyűlés

Az Országgyűlés
Egészségügyi bizottságának
a j a n l á s a

a Egészségügyi törvények módosításáról szóló
T/12. sz. törvényjavaslat

r é s z l e t e s
vitájához

Tisztelet Országgyűlési!

Az Országgyűlés Egészségügyi bizottsága megvitatta a *Egészségügyi törvények módosításáról* (a továbbiakban: Gyárt.) szóló, T/12. számú törvényjavaslatot, továbbá az ahhoz benyújtott T/12/1 számú módosító javaslatot.

Dr. Schvencz Tibor és dr. Vojtek Márta képviselők a T/12/2. sz. módosító javaslatot visszavonták, ezért ezt az ajánlás nem tartalmazza.

(5) Az Országgyűlés plenáris ülésén zajlik le a részletes vita; majd ezt követi a határozathozatal.

Tisztelet Országgyűlési!

A részletes vitában senki nem kívánt felzárkózni az általános vita végén pedig az előterjesztő zárzó már elhangzott. Így most a határozathozatali követelések.

Az egészségügyi bizottság T/12/4. számú ajánlásában levő ötödik pontot, tehát az 1., 2., 3. és 4. pontokat az előterjesztő támogatja. Így a módosító javaslatokról történő határozathozatali egyetlen: igényel.

Kérdeznem a tisztelet Országgyűlési, elfogadja-e a T/12/4. számú ajánlás 1., 2., 3., 4. pontjait?

Kérem szavazzanak.

Kímédom a határozatot:
az Országgyűlés
... szavazattal
... ellenjavaslatot
... tartózkodással
az előterjesztés által támogatott
javaslatokat elfogadja (nem fogadja
el).

Ilyen *forgalékony* segít az Országgyűlés elnöket (vagy helyettesét) a szavazás levezetésében a plenáris ülésen. A példánkhoz hasonló egyszertűbb javaslatok esetén rövidebben, de átfogóbb, számos módosító javaslattal „művelt” törvényjavaslatok esetében akár több száz oldalas forgalékony is szükséges lehet, hogy ügy ütemezze lépései lépései a szavazás menetét, hogy megelőzze a házgok és ellenmondások kialakulását.

(9) A módosító javaslatokról való határozathozatal után új állapotba kerül a törvényjavaslat. Egyes eredeti szövegrészek megmaradnak, mások módosulnak, kimaradnak vagy újak kerülnek be a módosító javaslatok nyomán. Ez az *egyszerű javaslat*, amely már a zárószavazáshoz készül:

T/12/5. számú
EGYSÉGES JAVASLAT
a Győgszerzetet érintő egyes törvények módosításáról
szóló törvény
Z Á R Ó S Z A V A Z Á S Á H O Z

(7) Ha az egységes javaslatból megállapítható, hogy a törvényszövegben el-
lentmondás — ún. „koherencia-zavar” — van, a hiba kiküszöbölésére módo-
sító javaslat nyújtható be:

Tiszelt Elnök Asszony!

A Házszabály 107. § (1) bekezdése alapján a Győgszerzetet érintő egyes törvények módosításáról szóló T/12. számú törvényjavaslat zárószavazásra bocsátandó egységes javaslatához — a koherenciazavar megszüntetése érdekében — a következő zárószavazás előtti módosító javaslatot terjesztem elő:

A törvényjavaslat 3. §-a (1) bekezdésének a) pontja a következők szerint módosul:

(A törvény hatálybalépésétől kezdődően!)

a) a Gytv. 16. § (1) bekezdésében a „Kisrma véleménytervezet beszerzése után” szövegrészt a következőkkel helyettesítjük:

INDOKOLÁS

(8) Ezek után finisbe kerül a törvényhozás menete. Az alkotóik és módosítóik által véglegesnek tekintett immár zárószavazásra szánt egységes javaslatot és az ehhez benyújtott módosító javaslatokat meg kell vizsgálnia a jogilag leg-

felkészültebb Alkotmány- és igazságügyi bizottságnak, hogy a javaslatot a törvényhozás szakmai szempontjai, a jogterembe való illeszkedése szempontjából véleményezze, és ajánlását kialakítsa.

T/12/5.
AZ ORSZÁGGYŰLÉS
Alkotmány- és igazságügyi
bizottságának
ajánlása

Z Á R Ó
V I L Á S J Á H O Z

a Győgszerzetet érintő egyes törvények módosításáról szóló
T/12. sz. törvényjavaslat

Tiszelt Országgyűlés!

Az Országgyűlés Alkotmány- és igazságügyi bizottsága (a továbbiakban: Alkotmányügyi bizottság) megvitatta a Győgszerzetet érintő egyes törvények módosításáról (a továbbiakban: Gytv.) T/12/5. számú törvényjavaslatot, továbbá az ehhez benyújtott T/12/5. számú módosító javaslatot.

Ezen szempontok alkalmazásával a módosító javaslatok utolsó véleményezése történik meg, amelynek ismeretében sor kerül majd a zárószavazásra. Azokról a módosító javaslatokról kell szavazni, amelyeket az Alkotmány- és igazságügyi bizottság támogat; ellenkező esetben szavazásra sem kerül sor.

1. Az Előterjesztés Képviselői az egységes javaslat 3. § (1) bekezdés a) pontjában a következő módosítást javasolják:

„a) a Gytv. 16. § (1) bekezdésében a „Kisrma véleménytervezet beszerzése után” szövegrészt a következőkkel helyettesítjük:

Indokolás: Lásd a T/12/5. sz. módosító javaslat indokolását.

• az Alkotmányügyi biz. szakállamunka szem. állományú
• a Kormány Képviselője szem. állományú

(9) Így kerül vissza az egész javaslat-együttes a plenáris ülés elé, ahol lezajlik a záróülés és megtörténik a *zárószavazás*. Ennek lebonyolításához ismét forgatókönyv készül, hogy segítse a szavazás menetét. A szavazásnak ügy kell megőrténnie, hogy a végeredmény — immár az érvényes jogszabály — mentes legyen a fogyatékoságtól, mert azok már csak új, törvényt módosítási procedúrával korrigálhatók.

(1) A demokráciára való hivatkozás a „néprészvétel” lehetővé tétele, követeli a bírói hatalomban is, mint ahogy részt vehet a törvényhozásban a választások, s a végrehajtásban az önkormányzatok útján. Éppen ezt a közvetlen ellenőrzést és „beleszólást” biztosítaná a nép mint a főhatalom letéteményese számára.

(2) A függetlenségre való hivatkozás hasonlóképpen politikai indítatású, hiszen a bírói függetlenséget a politikai befolyásolástól véli jobban menthetőnek a mindenféle szervezeti kötöttségtől mentes és a kormányzattól független laikusok jelenlétével. A bíró egy szervezet tagja, ahol elismerésre, előmenetelre törekszik, s ez fogékonyra teheti vezetőinek akár a konkrét döntésekkel kapcsolatos elvárásaira is. A laikus független a szervezettől is, így nem befolyásolható.

(3) Nem szabad albecsülnünk a *trázióké* hatalmát sem. Nem csak abban az értelemben, hogy ha egy intézmény mindig létezik és mindentüti létezik, akkor az már önmagában is elegendő ok a fennmaradására (egyszerűen „egy itélkezünk”), hanem abban is, hogy éppen a fennálló és elfogadott megváltoztatásához van szükség nyomós érvekre és indokokra.

(4) Szakmai indok is felhozható a laikusok mellett — hiszen ők a jogászai szakma szempontjából laikusok csupán, s könnyen meglehet, hogy egy sajátos perüpásban (pl. gazdasági perekben, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetési ügyekben) kifejezetten más jellegű szakismeretre van szükség (ezért pedagógus pl. a fiataloktatás tanácsának egyik ülőke).

(5) Akár „ellen-szakmainak” is nevezhetnénk azt az érvet, amely a „józan ész” és az „élettapasztalat” jelenlétének szükségességét hangsúlyozza a tárgyalóteremben, elensúlyként mintegy a hosszú szakmai képzés eredményeként mindent és mindenkit jogászai szemüvegen át szemlélő szakbíróval szemben — hogy a döntés ne csak jogszervi, de igazságos is legyen.

(6) Végül megemlíthető az a megfontolás, amely nem csupán a laikusok részvételé, hanem általában a társasbíráskodás mellett szól: ez közönsségen a „több szem többet lát” mondásával magyarázható, emelkedetereben pedig a *kollektív bölcsesség* magasabbrendűségével az egyéni képességek fölött, amelynek fontos összetevője a szubjektívítváások egymással való semlegesítése is.

A jogalkalmazás folyamata tehát sajátos kettősséget mutat. Egyfelől egy szakma, egy mesterség, amelynek gyakorlásába való laikus beleszólástól ugyanúgy idegenkednek a jogászok, mint ahogy idegenkednének az orvosok vagy a memókok is. Másfelől viszont a jog az emberi civilizáció eszköze az emberi együtelés szabályozására — az emberek közönsségének legsajátabb ügye, — melyből furcsa volna ugyanezeket az embereket laikusként kizárni.

6. A JOGVISZONY

Ha olyan társadalomban élünk, amely önmagát jogintézményekkel rendezi be, akkor egymásközti viszonyaink nem lehetnek „csak” emberi viszonyok — azok jogviszonyokként is jelennek. A jogi szabályozásnak éppen ez a célja: azért léteznek és érvényesítenek jogi normákat, hogy azok mellett ne lehessen úgy elmenni, mintha nem is léteznének, hanem megkerülhetetlen korlátokat állítsanak bizonyos cselekvésmódok elé, kényszerpályát jelöljön ki más cselekvések számára, illetve következményeket kapcsoljanak meghatározott magatartásokhoz. A magatartások jogi szabályozás alá vonásának eredménye a jogviszonyok létrejötte, a bennük meghatározott következmények érvényesítése pedig a jogi felelősségrevonás útján történik meg. Azt mondhatjuk tehát, hogy a jogi szabályozás a jogviszonyokban teljesedik ki és valósul meg igazán: abban, ha az emberek az életüket, a kapcsolataikat, a tevékenységüket a jog által kínált sémákban szervezik meg.

A JOGVISZONYOK SZERKEZETE ÉS FAJTÁI

Mire megy ki ez az egész? Mit akarunk azzal, hogy jogszabályokat alkotunk és alkalmazunk, s erre egy hatalmas intézményrendszer működését — törvénykönyvekkel, bíróságokkal, végrehajtókkal, stb.? A válasz keresésekor nagyleptékű emberi vállalkozást látnunk körvonalazódni, valamiféle heroikus kísérletet egész — önmagunknak szánt — világ berendezésére és működtetésére. Értelmeli és rendezett világot — társadalmat — próbálunk teremteni egy másik, a természeti világ „retéjén”. E kísérlet sok-sok generációt gyönyörködtető modallie Robinson Crusoe „igaz” története (1719-ből), aki magába az érnetlen Természetre csöppenve teremti újra meg az emberi világot a zászólótól a háziállatokig, a napernyőtől a naprendig, a szolgáltságától a szabályokig. Ami ezt a „realista alista” regényt („a valóság ugyanis sohasem annyira valóságú, mint egy realista regény” — mondja Szerb Antal) a mai olvasó számára mégis a groteszk felé tolja el, az az, hogy Robison a maga „társadalmát” társadalom, azaz emberek és az emberek közötti viszonyok nélkül reméli felépíteni.

Következtetésünk az, hogy az emberi cselekvés — amely első megközelítésben a jogi szabályozás tárgya — szükségképpen *társadalmi cselekvés*, azaz mások viselkedéséhez igazodik, s az érteleme is csak mások viselkedéséhez képest értelhető meg. A társadalmi cselekvéstől már csak egy lépés kell a *társadalmi kapcsol-*

lathoz”, tehát ahhoz, hogy ne egyszerűen valakinek a viselkedése igazodjon a máséhoz, hanem emberek viselkedése *kölcsönösen* igazodjon egymáshoz. Azt a helyzetet amikor két vagy több ember egymással társadalmi kapcsolatban áll, nevezzük *társadalmi viszonynak*. A társadalmi viszony — éppen azért, mert immár egyik résztvevő pusza szubjektív szándékával sem azonosítható — a résztvevőkhöz képest valami *külön*, amelynek közvetítésével kerülnek kapcsolatba egymással, s amely meghatározza kölcsönös várakozásait is. Ha valakivel „baráti viszonyban” állunk, viselkedésünket nem a másik fél viselkedése *közvetlenül* fogja meghatározni, hanem mindketőnknek a „barátságához” fűződő viszonya és várakozása. Őszinteségre, segítőkészségre, szeretetre számíthatunk — és természetesen csalakodhatunk, hiszen korántsem biztos, hogy a másik fél is ugyanúgy értelmezi a viszonyt.

Kiderült tehát, hogy e társadalmi viszonyok bizonyos modellek — szociális minták — szerint alakulnak, amelyek ennek megfelelően korlátozott számúak és bizonyos típusokba rendeződnek. Férfiak és nők lehettek házastársak, szerelmesek, haragosok, barátok, rokonok, üzletfelek stb. — a sor még hosszán, de nem a végtelenségig folytatható: hogy az adott viszonyt meg tudjuk érteni és ki tudjuk fejezni, ahhoz az szükséges, hogy valamely névvel legyen illelhető és mintával legyen jellemezhető (akármilyen szélsőséges vagy átmeneti mintával, és akármilyen hozzátétőleges vagy analógiás módon is). Nos, ezen lehetséges társadalmi viszonyok közül kiemelhetjük el a viszonyok egy körét, azokat, amelyek mintáját *jogszabályok* rögzítik (írják le és tesszik tilossá, kötelezővé vagy megengedetté). Szokásos törvén megfogalmazás szerint a *jogviszony*; *jogilag szabályozott társadalmi viszony*.

Első megközelítésben hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy viszonyok az *emberek és dolgok* között szövődnék. Ha egy dolog a „tulajdonomban” áll, az az értesem, mintha ehhez a dologhoz fűzne különleges kapcsolat, egyfajta „összetartozás”. Ennek a tartáma azonban az, hogy én „rendelkezem” a dologgal, tehát azt tetszem vele amit akarok. Ez a lehetőség azonban csak a *többi emberrel* való kapcsolatban tessz szert jelentőségre — az az „értelme”, hogy *mások* nem akadályozhatnak a rendelkezésemben, s *mások* nem rendelkezhetnek ugyanazzal a dologgal. Nem azért, mert — fizikai értelemben — nem „képesek” rá (az erősebb bármint el tud venni a gyengébből), hanem azért, mert nincs *joga* hozzá. A tényleges, fizikai birtoklásból a *jog teremt* tulajdoni, úgy, hogy a dologgal *kapcsolatos* egyenközi viszonyok miniját rögzíti *kötelező* — *kötelezettséget keletkeztető* — erővel. Robinsonnaknak két ökből nem lehettek jogviszonyai a dolgai fölött: egyrészt mert nem volt senki más a szigeten, akivel a kapcsolatát e jogviszonyok rendezték volna, másrészt mert maga a jog — miként a nyelv — sem képzeltelhe el másként, mint az emberek közös teljesítményeként, a közös ember kultúra részeként. Amint Robinson megtehette, az csak annyi, hogy tovább működtette az előző életéből magával hozott kulturális mintákat, nyilván abban a reményben, hogy majd ismét visszacsatlakozhat e kultúrába.

Egy társadalmi viszony jogviszomnyá válása kétféleképpen képzelhető el. Az első, kézenfekvő keletkezési mód az, ha egy minivá képződött viszonyt (pl. egy férfi és egy nő együttélést) egy idő eltelével a jog is szabályozás tárgyává teszi, hogy rögzítse, védelje és tartósítsa (pl. mint házasságot vagy elterási viszonyt). A másik — ellenkező irányú — keletkezési mód, ha egy társadalmi viszony eleve és fogalmilag jogviszonyként jön létre (pl. polgár — az állampolgár értelemben — csak akkor lehet valaki, ha ezt a minőséget a jog létrehozza, jogokkal és kötelezettségekkel ruházva fel a polgárokat). E két keletkezési mód ilyen úszán természetesen csak az elemzés számára választható szét, sok esetben ez reménytelen. Nehéz megmondani, hogy pl. tulajdonról beszélhetünk-e már a fizikai összetartozás (az „enyém”) társadalmi elismertségének megjelenésekor, vagy csupán ennek jogi elismerésekor, s ennek megfelelően a tulajdon a jog hozza létre, vagy csak elismeri és szabályozza. Ugyanígy nehéz megmondani, hogy bűncselekményről, mint az elkövető és az áldozata közötti viszonyról, lehet-e a jortól függetlenül azt megelőzően beszélni, hiszen ahhoz, hogy valakit leüssünk, csak egy bunkóra van szükség, s mégis a tett bűné csak a jog által lesz, „mert a bűn ismerete a törvény által vagyón”.²

A jogviszony maga is sajátos „viszonyban” áll a társadalmi viszonyokkal. Tízvört leggyzsztűsítés volna úgy képzelhetünk, hogy a jog mintegy „lekepezi” a rajta kívüli társadalomban egyébként is létező viszonyokat, illetve ilyeneket e társadalomtól függetlenül „teremt”. Egyfelől ez a leképezés részben *szelketin* (azaz az adott viszonynak csak bizonyos, valamilyen szempontból lényegessnek tartott elemét emeli ki — pl. a házasság jogi szabályozása nem tér ki arra, hogy ki porszívószon és ki mosogasson), részben *kantitínin* (azaz alkotó, alakító jellegű) is — visszahat magára a társadalmi viszonyra (pl. a gyermekemzés igazán öntörvényű társadalmi kapcsolat, s mégis a „törvényes” és „törvénytelen” gyermeknek közti esetleges jogi különbségtetés komolyan kihathat a gyermekvállalási hajlandóságra). Másfelől a jogi szabályozás sem teremthet viszonyokat retszése szintet, ha tényleges érvényesülésre tart igényt. Ehhez az is szükséges, hogy meglegyenek az előfeltételei, azaz a társadalom felkészültsége az adott viszonytípus befogadására, tehát végül is létezzen valamilye *már létező* vagy *alokuliban lévő* viszonytípus, amelyre építkezni lehet. A termelőszovertkezetek meg-honosításához pl. ezért nem volt elég az ötvenes években a jogi szabályozás, az új viszonytípus bevezetése, hanem azt először — szó szerint — keresztül kellett „venni”, s utána jöhetett a termelőszovertkezeti jog. A jogviszonyok tehát a társadalmi igény-jogi szabályozás-társadalmi elfogadottság viszonyrendszerben képződnek.

A jogviszonyok a bennük résztvevők kapcsolatának jellege szerint sorolhatók *típusokba*:

(1) Legkézenfekvőbb az öket szabályozó *jogúak* szemintu megkülönböztetésük: polgári jogi, bünetőjogi, közigazgatási jogi, munkajogi stb. jogviszonyok

² Pl. levele a Rómabelihez, 3. 20.

szemint. Ennek háttérében a jogfágákat is megalapozó adott társadalmi viszonyok sajátosságainak eltérése húzódik meg. Materiaális értelemben is nagy különbség mutatkozik egy bűncselekmény, egy építési engedély, egy megbízási szerződés stb. között, ami egyszerre várja ki a neki megfelelő szabályozást, s határozza meg e szabályok által rendezett viszonyok jellegét is. Az egyes jogágaknak megfelelő jogviszonyok sajátosságait a megfelelő rételes jogtudományok foglalják össze.

(2) A jogviszony fogalmilag magában rejt egy kettősséget: egyszerre az adott személyek között megszerződő, s a jogtól többé-kevésbé függetlenül is megálló társadalmi kapcsolat, s az ilyen kapcsolatokat leképező és szabályozó jogi minta, amely a jogszabályokban kerül rögzítésre. Ebből fakad az általános és a konkrét jogviszony megkülönböztetése. Az *általános jogviszony* mindig egy jogintézmény, a jogban szabályozott valamely modell, a maga elvontságában. Így pl. az adásvétel jogintézménye általában írja körül a (mindenkori) eladó és vevő jogait és kötelezéseit. A *konkrét jogviszony* ezzel szemben a valóságos szereplők között létrejövő tényleges kapcsolat, pl. az, ha X vállalat az alkalmazottja úrnán elad Y vevőnek egy vég posztót. Míg a jognyilatkozatokat a tartalmuk szerint kell megítélni, az adásvétel tényállásának megfelelő konkrét jogviszonyt akkor is adásvételnek kell tekinteni, ha azt a szerződés szövege — tévesen — pl. cserének vagy kölcsönnek nevezi.

(3) Más szempontból — a jogviszony szereplőinek pozíciója szerint — különbözünk meg szimmetrikus és aszimmetrikus jogviszonyokat. A *szimmetrikus jogviszonyok* szereplőit egymást kölcsönösen kiegyenlítő, egyenlőben levő jogok és köteleések jellemzik. Tipikusan ilyenek a polgári jogi jogviszonyok, pl. az adásvétel, amelyben a felek — a dolog és a vételár szolgáltatása révén — kiegyenlített helyzetben vannak. A szimmetria fellelhető az olyan egyoldali jogviszonyokban is, mint pl. az állandékozás és az öröklés, hiszen a másik felet egyrészt megilleti a visszautasítás joga, másrészt az elfogadás sem hozza kiszolgáltatott vagy függő helyzetbe. Az *aszimmetrikus jogviszonyokban* ez az egyensúly hiányzik: a felek egymással alá-fölérendeltségi viszonyban vannak, amely mögött az egyik fél *hatalmi pozíciója* rejlik. Tipikusan ilyenek a *közigazgatási viszonyok*, mint pl. az adó kivételése, a honvédelmi kötelezettség, a kiszállítás vagy az állami büntető hatalom gyakorlása.

Ez utóbbiakban a kölcsönösség mozzanata csak nagyon távolról mutatható ki; pl. azért, hogy az állampolgárok az általuk törvényesen megválasztott parlament döntéseinek mintegy előre alávetik magukat. Ez azonban már túllép a jog területéről a politikáéra. Ugyancsak nem érinthető a helyzetet, hogy természetesen az aszimmetrikus jogok és köteleések is tüzetes szabályozást nyernek és garanciákkal vannak körülvéve. Aszimmetrikus mozzanatok jelen lehetnek a szerződésen alapuló jogviszonyokban is, mint pl. a szolgálatok, a munkaviszony, vagy a (monopol-) cégekkel kötött „banketta-szerződések” (ahol csak annyira szerződési szabadságunk, hogy felszallunk-e a vonatra vagy sem, veszünk-e fel hitelt vagy sem stb.).

(4) A polgári jog körén belül lehet beszélni abszolút és relatív szerkezeti jogviszonyokról. *Abszolút szerkezeti* a jogviszony, ha egy meghatározott jogultal szemben a kötelezettek előre meg nem határozott köre (bárki vagy mindenki más) áll. Ennek legtipikusabb példája a tulajdonjog, ahol egy meghatározott személyt — a tulajdonost — bárkivel, azaz elileg mindenkivel szemben megillet tulajdona háborítatlanságának joga, amelynek biztosítása egyben mindenki másnak a kötelessége. Más kérdés, hogy ha ez az absztrakt jogviszony konkrétá válik — azaz valaki mégis megsérti e jogot —, akkor a kötelezettség konkrétá válik, s a konkrét jogsérvével szemben lépnek életbe a sérelem jogkövetkezményei. A *relatív szerkezeti* jogviszony ezzel szemben eleve meghatározott személyek között jön létre. A bérleti díjat nem köteles bárki megfizetni, csak a bérelő; a dolog átadását csak az eladótól lehet követelni stb. Itt is fennáll természetesen az absztrakt és konkrét jogviszony kettőssége, azonban mindkettőben (pozíciójuk szerint vagy individuálisan) *meghatározott* jogosultak és kötelezettek állnak egymással szemben, csupán a meghatározás módja különbözik (az „eladó” vagy „X”).

A JOGVISZONY ELEMELI

Gaius *Institúciói* óta hatja át a jogról való gondolkodásunkat, hogy „Mindен jog, amit használunk, vagy a személyekre [*De personis*], vagy a dolgokra [*De rebus*], vagy a keresetekre [*De actionibus*] vonatkozik.”³ A jog szerkezetén belüli szokások felosztások (anyagi jog – eljárás jog; alanyi jog – tárgyi jog; személyi jog – dologi jog – kötelmi jog) oly mértékben „rínaknak” Gaius trichotómiájára, hogy ha szövegszerűen nem is levezethetőn, de szemléletben innen látjuk eredni a jogviszony elemeinek hagyományos megkülönböztetését. Eszerint beszélhetünk a jogviszony *alanyáról* (aki abban részt vesz), a jogviszony *tárgyáról* (amire a jogviszony vonatkozik vagy irányul) és a jogviszony *tartalmáról* (amit a jogviszony tartalmaz, ui. a — peresíthető — jogok és köteleések összességét), jogviszony tartalmaz, ui. a — peresíthető — jogok és köteleések összességét).

(1) A személy (*persona*) az összefoglaló megnevezés a *jogviszony alanyain*. Egyáltalán nem véletlen, hogy nem az „ember”, a „polgár”, az „egyet”, vagy valamely más — akár szinonimaként is felfogható — kifejezést használunk. Az „eleven emberi egyén”, akkire a kifejezéseket vonatkoztatjuk, minden további vizsgálódás természetes — és „természetű” — előfeltételei. Ilyenként a legkülönfélébb természet- és társadalomtudományok vizsgálatainak lehetséges tárgyai. Az antropológiától az orvostudományig, a gazdaságtudománytól a lélektanig húzódik azon tudományok sora, amelyek egyazon tárgyat — az „embert” — igen eltérő nézőpontból vizsgálják, s ebből következően más és más az, amit „átúnak”.

³ Gaius *Institúciói*. (Ford.: Brósz Róbert) Budapest: Tankönyvtudó, 1990, 12. o.

A jogban a *persona* őrzi az eredeti jelentését — olyan „maszk”, amelyet a jogélet valamely szereplője visel, s amelyen átvon a hang, „áthangzik” (*persona*).

persona, ae, f. 1. **Által.** 2. **transl. szerep:** *mula* ~ néma szerep; [*ferol, gerol, India*] 3. **transl. rang, méltóság:** *personam principis tuetur* fejedelmi méltóságát megóvja; 4. **személy, személyiség, egyéniség, iur. jogalány**

Az által egyszerűen takarja el viselője identitását, egyéniségét, s teszi lehetővé, hogy mégis megszólaljon, megnyilvánuljon rajta keresztül. Rómában csak a polgárnak volt a jog által elismert *persona*, csak ő léphetett fel a jog „színpadán”, s csak ő hallathatta hangját úgy, hogy a jog azt meg is „hallja”. *Persona* nélkül egy ember lehet *bono*, sőt lehet *ego* is, de nem a jog által létrehozott és elismert, s jogokat és kötelességeket hordozó személy.

Jelen céljaink szempontjából a személynek a „személyiség” értelmében vett — lélektani — fogalmától kell elsősorban elhatárolódnunk. Ez utóbbi egyik jellemző meghatározása szerint „a személyiség azon pszichofizikai rendszernek dinamikus szerveződése az egyenen belül, amelyek meghatározzák jellemző viselkedését és gondolkodását.”⁴ Teljes mértékben zárójelben hagyva most a személyiség-elmeleteket az összes gondjuddal-bajjuddal, csak annyit rögzítünk a magunk számára, hogy a személyiség tehát *bennünk* (az egyes emberi lényekben) van, és ez az, amitől *valamijének* vagyunk. De mégis, mi az, amitől „valamijének” vagyunk? Hiszen végül is két igazán erős vagy az, amely cselekvésünket vezeti: egyrészt, hogy olyanok legyünk, mint *mindentek máé*, másrészt, hogy olyanok legyünk, mint *senki máé*. A *konformitás* és *individualitás* egyszerre van tehát jelen bennünk, s mindegyikük alkalmas a jellemzésünkre. A személyiség poláris megjelenésmódjai esszerint az *individuum* („egyéniség”): az egyediségben megjelenő személyiség (olyan mint senki más); és a *persona* („maszk”): a társadalmiságban megjelenő személyiség (olyan mint mindenki más). A filozófus Hegel inviduum, a porosz alattvaló Hegel persona.

Nos, ez a „*persona*” — az egyediségtől elvonakoztatott és természetesen behelyettesíthető személyiség — adja a „személy” fogalmának az alapját a jogban. A személy tehát „ember”, azonban nem minden vonatkozásában. A jogi szabályozás tipizált helyzetekben elképzelt, általánosított alanyokra vonatkozik (mint az ‘eladó’, a ‘szülő’, a ‘bíró’, a ‘bíróval szembeálló’), s a jog alkalmazása is jelentős részben az egyediségek „berakosgatása” a *persona*-á általános „skatulyába”, még ha azok Prokusztesz-ágyának bizonyulnak is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyediségtől eltekintő jogi szabályozás ne venne tudomást az emberben munkálódó értelemről, érelelemről és akaratról: csak annyit jelent, hogy ezeket nem teljesességükben és összességükben tekinti, hanem a jogi *relevancia* által — többé-kevésbé önkényesen — szelektálta.

⁴ Gordon W. Allport: *A személyiség alakulása*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1980, 39. o.

Így juthatunk el a jog emberfelfogásának legáltalánosabb képződményéhez, a *személyhez*, amely alapvetően mentes az individualitástól. Ez a lény a maga racionalitásával, célorientáltságával és arctalanságával inkább emlékeztet gépre, mint hus-vér emberre. Az e modelltől való eltérés defektus vagy esendőség, s ilyenket is csak annyiban vehető figyelembe, amennyiben arra a jog újabb sémát kínál (pl. az aljas indokból vagy erős felindulásban elkövetésként való minősítés, illetve a büntetés kiszabásánál figyelembe vehető súlyosító és enyhítő körülmények meghatározásáival). Könnyű belátni, hogy a személy fogalmának ilyen „becsupasztása” a jogi szövegek általánosságához való közellést szolgálja, azt, hogy két eset, pl. két szerződészegés jogi megfűlése lehessen „azonos”, még akkor is, ha egyébként tudjuk, hogy két eset vagy két ember sosen „egyforma” és különösen nem „azonos”.

Eddig azonban még csak a jogi személy-fogalom egyik vonásáról, az individualitás korlátozottságáról esett szó. Nem kevésbé fontos azonban a köznapivagy lélektani szóhasználatról való ellenkező irányú eltérés sem, ui. annak *kiejtérfertés*. A fentiek szerint a személyiségtől és individualitástól kilüszort személy-fogalom ugyanis már könnyen kiterjeszhető az emberen túla is: a szervezetelekre, magára az államra, sőt akár egy kupac pénzre is. Innen ered a személyek alapvető felosztása *termérszeti személyekre* és *jogi személyekre*. A jogi személy („aki” nem azonos a jog nevében eljáró személlyel) a jog által teremti „személy”, *valami*, amit a jog „*valakinek*” tekint, még pontosabban „*valakivé*” minősít.⁵

Innen kezdve lehet szerződési akarat, lehet rosszszemű, lehet tévedésben, lehetnek személyiségi jogai stb. A természetes személyek „élszemélytelenítése” és a jogi személyek „megszemélyesítése” találkozik egy pontban, ahol — újabb átlyengülés után — immár fennáll az azonosságuk: abban, hogy egyformán *jog-alanyok*. Ugyanúgy, ahogy az embereket számokká kell „átlyengíteni”, ha statisztikai felmérést akarunk róluk készíteni, egyediségüktől és egyéniségüktől ahhoz is el kell vonakoztatni, hogy a jog szereplőivé válhassanak. Ez teszi lehetővé, hogy emberek, szervezetek vagy más társulások egyenrangú és homogenezált részterveői lehessenek a jognak, hiszen tipizált normákat csak tipizált személyek tipizált életviszonyai mellé lehet rendelni.

A jogalanyok a jogviszonyok egymástól személyként elkülönülő alanyai, mindazok, akik mással jogilag értékelhető kapcsolatba kerülhetnek. A jogalany-

⁵ Az ilyen bonyolultan előálló és semmivel sem azonosítható *jogi személy* mindenténél megvárózára aztán behatároltan bonyolalnakba sodorta a jogtudományt. A „*Dehát végtül is mi az a jogi személy?*” kérdésre — mint mindig, ha megválaszolatlan kérdésekkel találkozik — a tudomány elméletiek felállításával válaszol. Ez esetben három ilyen elmélet született: (a) a *realitása elmélet*, amely ragaszkodik ahhoz, hogy a jogi személy ténny, a tárgyától független, önálló léttel és akaratlan rendelkezik; (b) a *fikciós elmélet*, amely szerint éppen ellenkezőleg, semmi ilyen nem létezik, az csupán egy fikció (ide sorolható Moór Gyula *berzemiáris elmélete* is, mondván, hogy a jogi személy tagjának cselekvősséget csupán egy másik, feltételezett — jogi — személynek tudjuk be); és (c) a *rehabilitáris elmélet*, amely úgy véli, hogy a jogi személy csupán egy nyelvi konstrukció, amely megpörtolja, hogy a jogi személyt alkotó összes tagot fel kelljen sorolnunk mindentén egyes alkotómákkal.

ság elismerés függvénye: az elismerés fakadhat közvetlenül jogszabályból, de lehet — közvetlenül — bejegyzés vagy bejelentés eredménye is. A kérdés koránt sincs lezárva. Napiánk jogilag vitatott s még megoldatlan fejleménye az emberek olyan csoportjait megillető jogalanyiség kezelése, akik nem alkotnak szervezetet, vagy más egységként (személyként) kezelhető közösséget. Ilyenek pl. a vállalat, lakóhelyi vagy emikai kollektívák, a „fogyasztók” vagy az „emberek” általában stb. — azaz a „kollektív jogok” kérdése. A gondot az okozza, hogy „ki” a jog alanya, ha sem a természetes személyek, sem a belőlük formálódó valamiféle jogi személy sem azonosítható meg jogalanyként?⁶

Ebből az következik, hogy jogalany az lehet, aki *jogképességgel* rendelkezik, azaz — érvényesíthető — joga és kötelességei lehetnek. A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok vagy más együttműködési formák esetén az azt létrehozók a jogalanyok; a jogi személyek belső szervezete egyrésze pedig nem rendelkezik jogalanyisággal. Így pl. egy vállalat (jogi) személy, de valamelyik telephelyének szervezete stb. — általában — nem az. A jogalanyiságon túlmulatú *creatio* *perit* azt jelenti, hogy a jogalany *saját cselekedeteivel* önmaga szerzhet jogokat és vállalhat kötelezettségeket. Így pl. egy mérnagarat lehet jogalany, hiszen örökösként megnevezhető, de nem cselekvőképes (nagyjából egészen a majdani nagykorúsága elérééig).

Há fennáll, a *jogképesség* lehet *abszolút* és *relatív*. *Abszolút*, ha jogszabály nem korlátozza a megszerzhető jogosultságok és kötelességek *körét* (amitől függetlenül a jogalany *termélete* korlátozhatja azt: az állam pl. a „természetnél fogva” nem ismerheti el pl. az apaságot, vagy a természetes személy nem köthet nemzetközi szerződést); *relatív*, ha e kör korlátozott (a jogi személyek jogalanyiságát korlátozhatja jogszabály pl. a tevékenységük ellátásához szükséges köre). A *tevékenység* lehet *teljes* és *korlátozott*. Szabály szerint ha valakinek van cselekvőképessége, az teljes; korlátozottságról a természetesen személyek körében lehet szó (jogi személyek esetében csak arról, hogy ki jogosult annak képviselétét el látni és nevében érvényes jognyilatkozatot tenni). A jogszabályok és bírói ítéletek annak a cselekvőképességet korlátozzák, aki nem tudja kellően mérlegelni cselekményeinek körülményeit és következményeit — pontosabban életkora, vagy értelemi képességei, elmebeli állapota miatt ez tőle nem várható. E korlátozottság azt jelenti, hogy egy gyermek pl. érvényesen köthet szerződést fagyjalt vásárlására, de gépkocsi vásárlására már nem.

⁶ Más jellegű — dogmatikai — problémákat vet fel a Társasági törvény (az 1988. évi VI. tv. majd az 1997. évi CXLIIV. tv.) által bevezetett intézmény: a *jogi személyiség nélküli társaságok* mibenlétére. Ezek ugyanis (a közterestet társaság és a betéti társaság) függetlenek a tárgytól, önálló — bár relatív — jogképességgel rendelkeznek, aktív és passzív pertképeségük van (perelhetnek és perelhetők), csak éppen nem rendelkeznek jogi személyiséggel. Itt végképp misztériumma válik a jogi személyiség fogalma, hiszen az a társaság tagjairól levált, de nem szált át senkre és szemlirtre. A jogalanyiságot pedig egy — jogi értelemben vett — személynek hordoznia kell, hiszen *az maga a jogalany*. Ugy tmlnk, a törvény szerkesztők a „relatív jogképesség” fogalmának megkarakrtása érdekében vezették be a „jogi személyiség nélküli társaság” fogalmát. Ez utóbbi kértit nehezebben emészthető, mint az előbbi.)

(2) A jogviszony *tárgya* az, amire a jogviszony vonatkozik, ami miatt az egyáltalán létejön. Első megközelítésben, s bizonyos esetekben — látszólag — nyilvánvalóan ez valamilyen *dolog*. Kézenfekvő, hogy pl. adásvétel vagy bérlet esetén a jogviszony tárgya az a dolog, ami eladnak vagy bérebe vesznek. Valóban — elsősorban a polgári jogban — használatos a jogviszony *közvetlen tárgya* kifejezés, s ez lenne az efféle dolog. Mindazonáltal korántsem minden jogviszony rendelkezik ilyen fizikai tárggyal (pl. a nyelvtanításra vonatkozó megbízási szerződés, vagy a jóhírnév védelme sem). Tüzetesebb szemrevétel azonban azt mutatja, hogy még ahol jelen van is valamilyen dolog, a jogviszony nem arra vonatkozik, hanem a felének a dologgal kapcsolatos *magatartására* — így pl. az adásvételi szerződés arra, hogy az eladó adja át a dolgot, a vevő pedig fizesse ki a vételárat.

A jogviszony *közvetlen tárgya* — és ez az, ami minden jogviszonyban fellelhető — a jogalanyok meghatározott magatartása. A társadalmi viszonyt jogviszonnyá tevő jogi szabályozás éppen arra irányul, hogy a felek magatartása egy előzetes jogi minitában rögzített „menetend” vagy „szereposztás” szennit menjen végbe — mert ha nem, működésbe lépnek a jogkövetkezmények. A jogviszony tárgyat képező magatartás megnyilvánulhat dolog vagy pénz *átadásában*; magatartás *tanúsításában* (pl. szolgáltatás nyújtásában); magatartástól való *tartózkodásban* (pl. tartózkodás más birtokának háborításától); vagy *hiblyállási kötelezettségben* (pl. a kezes vagy a biztosító helytállása másokért). A jogszabályi előírások ellenére történő nem-tevésit nevezzük *mulasztásnak* (pl. segítségnyújtás elmulasztása, a kellő gondosság elmulasztása). A jogviszony tárgyat kivéő magatartás a „Ha... akkor” szerkezetben kifejezett norma hipotézisében nyer meghatározást. A magatartás megvalósulása a norma minősítése folyban eredményez jogviszonyt: „Ha valaki mást megöl...”, „Ha valaki szerződést köt...”, „Ha valaki másnak jogellenesen kárt okoz...” — akkor jogviszony keletkezik.

(3) A *jogviszony tartalma* a jogalanyokat megillető illetve tehető, s a magatartásuk keretét meghatározó *jogok és kötelezettségek* összessége. Itt konkrét személyeknek a tárgyi jog (azaz a jogszabályok) által elismert vagy előírt alanyi jogairól és kötelezettségéről van szó. Az alanyi jog a jogalanynak a jogszabályban biztosított és védett azon lehetőségére utal, hogy más(ok)tól meghatározott magatartás tanúsítását (valaminek a tevését, tartsát vagy valamitől való tartózkodást) igényelje; a jogi kötelesség pedig — a jog „reciprokaként” — ugyanehnek tanúsítására való kötelezést, annak jogi előírását jelenti. A szerkezet zárókövét a szankció képezi, melynek kltátásba helyezése egyszerre kívánja szolgálni a jogok érvényesítésének és a kötelességek teljesítésének garanciáját.

A „jog” (a „valakinek a joga” értelemben) az összes igazán fontos fogalomhoz hasonlóan nagyon nehezen meghatározható; korlátozott érvényű meggyezéses definíciója kalakítható, különböző irányú megközelítésekkel szűkíthető körűltte a kör, de reménytelen vállalkozás valamiféle teljes és végleges fogalom-meghatározásra törekedni. Ennek magyarázata is az ilyen komplex jelensé-

gek többrétegűségében, többértelműségében és tér-időbeli változékonyságában rejlik.

Jogról beszélhetünk mindenekelőtt kognapi értelemben, tág értelemben és jogi értelemben (a magyar nyelvben ráadásul egybeesik a jog mint normatörvény és a jog mint jogosultság kifejezése, szemben pl. az angolban a „law” és „right” közötti különbségteljesítéssel). *Köznapji értelemben* ha azt mondjuk, „jogom van...” (pl. „...megtudni, hol voltál”, „...egy kis szórakozáshoz” stb.), akkor arra gondolunk, hogy egy személyközi viszonylatrendszerben elfoglalt helyünk, pozitív ónk bizonyos elvitatathatalan lehetőseégeket biztosít számunkra (akár magunkkal, akár másokkal kapcsolatban), amelyek megvonalása nem lehetséges a viszonyrendszer sérülése nélkül. Természetesen a kognapi életben is használjuk a „jog” szót az alábbi tágabb és a jogi értelemben is.

A „jog” szó előfordul már a jog világán belül, de még *tág értelemben*, azaz elvontan és meghatározatlanul, s ezért inkohérens módon. Beszélünk természetes jogokról, emberi jogokról, Isten adta jogokról és hasonlókrol, anélkül, hogy ezek voltaképpeni tartalmát pontosan körülíránk: A jog és erkölcs, jog és politika, jog és vallás határmezsgyéjén mozgó jogok ezek, amelyek már megjelentek a jogban, de érvényesülésük vagy érvényesíthetőségük nem igazán átgondolt. A dolog nem reménytelen, hiszen nyilván így kezdte pl. a tulajdonhoz való jog is, amellyre azóta a tulajdonjog konkrét normarendszere települt. E tág értelemben vet jogok (pl. az élethez, az emberi méltósághoz, a boldogságra való törekvéshez, az egészséges környezethez stb. való jog) azon értékek és minőségek kifejeződéseit, amelyekben egy adott kor mindenkit részesehni lát és részesehni kíván, ezért azokkal mint jogokkal ruházza fel őket. Ha pl. az élethez való jog alkotmányos tételről nézzük, abból nyilvánvalóan következik az emberölés jogi tilalma. Kevésbé nyilvánvalóan, de következik a halálbüntetés tilalma. Kérdés, hogy következnek-e belőle az abortusz tilalma. Talán nem következik belőle a fogantatás tilalma, amely már a fogantatáshoz való jogot biztosítaná. Biztosan nem következik belőle a tömegközlekedés tilalma, a fűtődés tilalma, a dohányszívás tilalma, bár ezek is elég sok életet követelnek; s úgy tünik, a katonáskodás tilalma sem. S ha van jog az élethez, van-e jog a halálhoz is? A kérdések messzire vezetnek, s a válaszok sokfélék.

Az immár *szűke jogi értelemben* vet „jogi jog” e nehézségeken igyekszik úrrá lenni azzal, hogy a jogszabályban rögzített jogokat konkrétta, specifikussá, érvényesülhetetű pedg garantáltta teszi. Egy jog annyiban érvényesíthető, amennyiben *kitegyeríthető*. Mivel pedg jogot kikényszeríteni nem lehet, csak *köteltségét*, ezért a jogok érvényesítése úgy lehetséges, ha valakinek a jogát más valakinek a köteltségével kapcsoljuk össze. E „jogi jogok” tehát jogilag elismert igényként, vagy követelésként, vagy felhatalmazottságként, vagy érdekléként értelmezhetők, amelyek érvényesítéséhez a kötelző erőt és kényszert a jogrendszer biztosítja a joghoz kapcsolott kötelezettség közbefoittével.

A JOGI TÉNYEK

A jogviszonyokat eddig csak statikusan, azaz a változásokról nem szólva elemeztük, holott a jogviszonyok is keletkeznek, változnak és megszűnnek. Azokat a valóságbeli történéseket és jelenségeket, amelyek a jogviszonyokat mozgásba hozzák, összefoglalóan *jogi tényeknek* nevezzük. A jogi normák által létrehozott, időnként megváltoztatott és esetenként megszüntetett absztrakt jogviszonyok *kentéri*, személyekre vonatkoztatott megvalósulási formájáról és ennek dinamikaijáról van itt szó. A jelzett körülmények természetesen nem önmagukban, hanem a jogi szabályozás („címkezés”) révén válnak jogi tényekké, s ezért a „tény” elnevezés föltöttebb pontatlan: az „tény” lehet pl., hogy valaki nőnek születik vagy férfinnak, az azonban a jogon múltik, hogy ebből fakadnak-e olyan következmények, mint pl. a választójoggal rendelkezés vagy nem rendelkezés — s csak ez esetben lesz a tény „jogi tény” is.

A jogi tények első nagy csoportját az akaratunktól független *természeti eseményeké* képezzük. Így a (valahol vagy valaki gyerekeként való) születés pusztán ténye keletkezett állampolgársági jogviszonyt, a felek bármelyikének halála megszűnteti a megbízási szerződést, a tizenévesladik életév betöltése nyitja meg a választójogot és a sortörleltséget, a betűd szerződés megszűnik, ha a dolog — pl. természeti katasztrófában — elpuszrul stb.

A természeti eseményeket azzal különböztetjük meg az emberi magatartásoktól, hogy *nem akaratlagosak*, nem áll mögöttük az esemény bekövetkezéséért irányuló „természeti” vagy „természeti-föltött” akarat. Ez jellemző lehet azonban bizonyos emberi magatartásokra is. Ezért ebbe a körbe soroljuk egyrészt a reflexes vagy ösztönösen (tehát nem akarat-vezérelt) viselkedésmókat; másrészt a magatartásunk következményeként előáll, bár akaratunk által í nem fogott eredményeket és okozatokat is. Ilyenek lehetnek a tévedés, hanyagság, gondatlanság következményei, mindazon esetek, amikor előidézzük valamit, amit nem is akartunk.

A jogi tények másik — jóval nagyobb — csoportját az olyan *emberi magatartásoké* képezzük, amelyek akaratlagosak, esetleg célhadtatosak, célirányosak is. Az emberi magatartások ismet két csoportra oszthatók. Ezek egyikét a *bírói vagy közigazgatási személe aktívai* tessik ki, tehát azok cselekvéseit, akik a jog nevében járnak el és tesznek intézkedéseket. Így az anyakönyvvezető körtémködésé szükséges a házasságkötéshez, ingatlan-nyilvánartatási bejegyzés az ingatlan tulajdonjogának árszállásához, bírói ítélet a házassági jogviszony megszűnéséhez stb. A másik — jóval nagyobb — csoport a jog alanyainak vagy címzettjeinek cselekvéséből tevődik össze. Az egyes emberek, a társulások, szervezetek bármely ténykedése szerepelhet jogi tényként, ha alkalmas joghatás kiváltására.

Az emberi magatartások utóbbi köre megnit *két csoportra* bomtható. *Egyik részük* pusztán azáltal válik jogi tényé, hogy megtörténtükhöz a jog következményeket kapcsol, akkor is, ha ezen jogkövetkezmények kiváltása nem állt a cselekvő szándékában. *Jogi státuszukat* tekintve ezek lehetnek *tilottak*, s ekkor